

Трибунал апостолів
Василь Добрянський

Капітана поліції у відставці Кліма Жеграя розшукує керівник розвідки гетьмана Скоропадського, щоб передати доручення. Жеграй повинен знайти вбивцю паламаря Гната Березовця, викрити злочинців, які шукають коштовності в будинку графині Марії Браницької, і з'ясувати, хто ховається за таємничою терористичною організацією «Трибунал апостолів». У Білу Церкву слідчий прибуває під прикриттям – як страховий агент. Тут його запрошують на закрите засідання чоловічого клубу «Історія і чин». І пропонують викрасти коштовну брошку з маетку Браницьких – «Пурпурову троянду Нілу», виготовлену колись спеціально для Наполеона. Отже, наживка спрацювала. Звісно, крадіжка не входила у плани Жеграя, однак представники клубу вміють переконувати...

У форматі PDF A4 збережений видавничий макет книги. (В формате PDF A4 сохранен издательский макет книги.)

Василь Добрянський

Трибунал апостолів

© Добрянський В. В., 2021

© Depositphotos.com / EugenePartyzan, zambezi, fxquadro, Nomadsoul1, prometeus, DedMityay, feedough, обкладинка, 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2021

Анохін прийшов надвечір. Коля побачив його в розчахнутій брамі депо – скавав по рейках,

заклавши руки в кишені штанів. Ніби хлопчисько, який вчився балансувати на дроті. Сіра косоворотка на шиї розстебнута. Червнєве сонце розігріло лискучі нитки колій, і від них пашіло жаром та густим духом згорілого вугілля. Перед Анохіним проплив на хитливій повітряній подушці, чмихаючи, потяг із кількома вагонами. Здалося, що він роздушив Давида маревною хвилею. Але гість знову випірнув у червонуватому сонці й привітно помахав рукою.

— Власенку! Викоти колісну пару з-під ніг! — гримнув на Колю майстер Адам Діденко, визирнувши з «овечки» — паровоза, який тягав бронепоезд біля Ніжина й постраждав від снарядів червоних селян.

На чорному боку локомотива хтось написав нерівними білими літерами: «Біжу, біжу, всіх перебіжу». І намалював чортика з ріжками. Зате з другого боку напис російською патетично звіщав: «Смерть врагам народа!»

Коля неохоче поглянув на колісну пару, що стояла посередині депо, потім на Анохіна, який зігнувся зав'язувати шнурки на кирзових черевиках. Діденко всередині паровоза чимось жбурнув і голосно вилаявся, оглядаючи топку, де прогоріла котельна сталь. Луна прокотилася під високим склепінням депо. Злякані горобці зграйкою чмихнули в розкриту браму.

— Суки безголові! Зламали! — визирнув назовні й сплюнув на долівку. — Здається, гранату вкинули. А нехай ім грець!..

Замурзане обличчя майстра посутеніло від розчарування.

Тепер «овечка» нікуди не побіжить, може, заростатиме бур'янами в тупику серед кладовища залізничного мотлоху. А може, Діденко знайде на ту біду раду. Він майстер винахідливий...

Коля вперся руками в тяжку вісь, поштовхав надвір, у тупик, де іржавіло з десяток таких самих. Колісна пара покотилася, розганяючись, униз і бабахнула під цегляною стіною, відскочила, потім м'якше притулилася до посестер. Там вага — ціла тонна, не менше. Назад Коля сам її не виштовхає — для цього знадобиться підсобник. Але, здається, та потреба не скоро виникне. В депо залишилося двоє робітників: майстер Діденко й він, помічник на підхваті, якому доручали переміщувати туди-сюди важкі деталі, замітати мокру від машинного мастила підлогу майстерні. Всі інші — страйкували, показували буржуазній владі Скоропадського, хто в домі господар. Йому німецькі багнети не допоможуть. Без залізниці гетьманат задихнеться. І тоді утвердиться справді народна влада. Про це постійно розказував, під'юджуючи до страйку, Давид Анохін. У Росії до влади прийшов робітничий люд, там немає панів і експлуататорів, а українці ще дозволяють собою помикати. Коля пробував уявити, як він стане владою і змушуватиме когось іншого переміщати кляті залізяки, що пропахли вугільним димом, але щораз в уяві поставало

добре обличчя мами, яка повчала: «Слухайся старших. Старші дурного не порадять...» Виходило, що треба слухатися майстра Діденка, бо він наказав працювати, а не байдики бити.

Мама боялася війни й революції. І одного разу померла, сидячи вдома за столом. Далекобійний снаряд, випущений Муравйовим з лівого берега Дніпра, вибухнув у них на городі. Коля повернувся з роботи, на всій вулиці Постовій – шум і гам, сусіди обговорюють обстріл. Снаряди поламали паркани й дерева. Він у хату. А мама сидить за столом, рукою голову підперши. Й ні словечка не каже. На Колю не зважає. Вже застигла. Сусід Созонт Петровський, який прибіг на голосні вигуки хлопця, сказав, що в неї серце зупинилося...

В Анохіна щира усмішка й відкритий погляд. Очі горять вогнем, наче після пропасниці. В кожному поруху й промовленому слові – впевненість, немовби йому не двадцять п'ять, а пів віку. Безапеляційний і нетерплячий. Сидів по царських тюрмах. Щоразу виходив ще твердіший. Такі типи з шаленим характером упевнено ведуть за собою. І люди йдуть, не дивлячись, куди. У прірву чи на переправу...

Давид жив у теплушці з червоним хрестом. У далекому закуті, ніби на хуторі, за навісним переходом, серед іржавих букс, трухлявих шпал, старих вагонів і перекинутих дрезин мешкали обдерті дезертири, волоцюги й банди злодіїв, які щодень і щоночі виповзали в Київ, щоб грабувати його. Те місце називалося Завалля. До нього далеко, туди треба пів години по шпалах скакати. Газети час від часу повідомляли, що в плетиві тупикових залізничних колій безслідно зникали люди. Восени пропала гувернантка колезького асесора Кістяківського, яка несла з ринку в корзині гусака. Навесні іржаве кладовище проковтнуло вельми поважного пана Левінсона – комівояжера з Житомира, який приїхав замовляти для міської ради віденські стільці й мав при собі п'ять тисяч карбованців. Зовсім недавно в колійному павутинні зник цілий чоловічий квартет із Васильківської повітової гімназії. Музиканти успішно виступили на святі гаївок у Купецькому саду. Біля вокзалу чоловіки випивали, поклавши перед собою чемодан. А потім пропали, наче під землю провалилися. Слідчі навіть музичних інструментів не знайшли. Жодних слідів і свідчень.

Городяни оминали страхітливе Завалля, справедливо вважаючи, що для них достатньо тих небезпек, які чатували на вулицях. Із деяким полегшенням кияни зітхнули, коли в місто зайшли німецькі війська. Дисципліновані німці скрізь виставили свої патрулі. Вдень на Хрещатику навіть регулювали автомобільний рух, який пожвавішав після втечі в Україну багатіїв із Росії. Чи не вперше за всю свою історію Київ став по-справжньому російським. У лютому, ніби віхола з півночі, з лівого берега на місто налетів Муравйов. Убивав киян з українськими документами. Московських утікачів не чіпав. Червона мітла намела в українську столицю різношерстого люду. Ресторани ожили, у вар'єте й театрах – жодного вільного місця. На великих перехрестях людський потік сторожували панцерники «Ehrhardt». Спершу німці розглядали місцевих жителів, ніби завойовники в Африці дике плем'я. Згодом, розпізнавши в Києві європейські ознаки, заспокоїлися. Ото тільки біля них,

чужинців, як це не дивно, й легшали кроки киян. На гетьманську владу не покладалися.

Залізничний вузол у центрі Києва функціонував за своїми окремими й часто втаємниченими правилами та законами. Ніби держава в державі. Одного разу Коля заблукав, простуючи з Постової до ремонтного депо. Ходити по коліях звук: виріс біля станції «Пост-Волинський». Але того разу його розібрала цікавість: «Звідки приходить Анохін, щоб пошептатися з ремонтниками? Невже не боїться бандюг?» Розчарувавшись, уже хотів повертати під цегляну стіну – вона найкращий компас, виведе до майстерень, коли почув знайомий голос:

– Колю?... Ти заблукав?

– Та ні... Я... Хотів...

Хлопець забув, що мав сказати.

– Заходь сюди. Чаєм пригощу.

Зелений, із лишаями полущеної фарби, вагон притулився під заростями дикого хмелю. Зразу й не розгледити, що він обжитий. У Колі з несподіванки стрепенулося серце. Давид курих і позирив з відкритого вікна на хлопця. Він не чекав його. І це було видно. Погляд зосередився і похолоднів. У вагоні пахло ліками. З відчинених купе бубоніли голоси. Чоловіки стогнали й проклинали недружніх хохлів. Велика «Рассея» їхнє самотійництво їм не пробачить. І німці не врятують.

Кілька поранених росіян відлежувались у залізничному лазареті.

Давид пригостив чаєм із цукром і таємниче попросив більше не навідуватися. Мовляв, із метою конспірації. Коля погодився, бо йому й самому не сподобався лазаретний дух. І теж при цьому підморгнув, ніби змовник.

І ось Анохін сам навідався.

– Пролетарський привіт штрейкбрехерам! – привітався з брами.

Бадьоро оглянув порожнє й лунке депо.

Майстер Діденко виглянув згори, витер руки й кинув брудну ганчірку йому під ноги.

– Не вештайся тут, – буркнув. – Ненароком ключ упаде на черевик, пальчики скалічить...

У нього ключі великі й важкі. Він ними часто зі злості кидає.

– Товаришу майстре, ви не виконуєте постанову страйкому, – дорікнув Діденкові гість. – Вона схвалена самим генералом Осецьким[1 - Генерал Олександр Осецький, керівник Окремої залізничної сторожі, активний учасник підготовки військового заколоту проти гетьмана Павла Скоропадського. (Тут і далі прим. авт.)].

– До сраки мені твоя постанова, – просто відповів майстер. – Один раз до вітру сходити... Не тиняйся тут! Еге ж?.. Бо я сьогодні дуже злий.

Адам Діденко смачно харкнув і сплюнув згори. Давид змінився в обличчі, але не відійшов. Гострі жовна на його худих вилицях зарухалися, ніби він вхопив у зуби суху шкуринку хліба.

Майстер із тих, що на агітацію не піддаються. Зразу сказав, щоб до нього не підходили. Нема в нього віри всіляким дурисвітам, що обіцяють царство земне. До того ж чужою мовою...

Воював із німцями старшим феєрверкером окремого артилерійського дивізіону, що входив у склад тридцять четвертого корпусу генерал-лейтенанта Павла Скоропадського. У нього зліва, між третім і четвертим ребром, до цих пір сидить осколок, що мало не вбив його в боях під Ляхівцями. Чоловік із ним провоював, тамуючи біль, від Коломиї до Кам'янця. Там, у кам'янецькому лазареті, один ветеринар, що підробляв польовим хірургом, порадив осколок не чіпати, поки сам не вийде. Бо скальпель може зачепити міжреберний нерв. Тоді буде так боліти, що світ потьмяніє. І то надовго. Траплялися випадки, коли осколок сам виходив. Однак той кусок залізяки за пів року, як на зло, затих, тільки зрідка, коли чоловік невдало повертався, поколював. «Жити можна», – вирішив Діденко й змирився.

Адам бачив знавіснілу юрбу російських солдатів, які йшли грабувати підкарпатські села. Без царя в голові, зневірені в усьому, російські дезертири гвалтували жінок, убивали селян. Генерал Скоропадський їх виловлював, роззброював, садив у ешелони й відправляв у Росію.

І ці недобитки нині кличуть брати з них приклад?

Майстер Діденко на провокації не піддавався.

– Ми ще порозуміємось. Правда ж? – упертий гість не зводив погляду із «самостійника».

– Мені від твого розуміння ні холодно ні жарко, – буркнув Адам. – Не дури людям голови!

– Колю, треба пошептатися, – моргнув до хлопця Анохін, викликаючи надвір.

Той поглянув на майстра, ніби просив дозволу. Діденко мовчки повернувся у кабіну паровоза. Він усе ще міркував, як відремонтувати топку.

Давид хмикнув, прискаливши око:

– Старий з мухами. І як ти його терпиш?..

– Дядько Адам добрий. Він колись... до моєї мами... сватався.

Бовкнувши це, Коля знітився. Його щоки, всипані рудим ластовинням, загорілися. Хлопець мимовільно потер їх брудними, в мастилі й іржі, руками. Й від того на його обличчі з'явилося ще більше безпорадності. Не вмів приховувати почуття й злився на себе. Коли п'яного тата збив фастівський поїзд, йому виповнилося дванадцять. Мама забрала зі школи й сказала, щоб ішов заробляти на хліб, бо виріс великий, вона сама його не прогодує. Созонт Петровський погодився взяти учнем у палітурну майстерню. Три роки сусід наглядав за ним, учив зшивати корінці й обклеювати палітуру шкірою, затискати пресом і рівно обрізати поля. Засохлі плівки кукурудзяного клейстеру, який погано відмивався, здавалося, назавжди вросли в загрубілі Миколині пальці. Одного разу хлопець нерівно обрізав підшивку «Записок Українського Наукового Товариства». Созонтові терпець урвався. «Йди, Колю, до мами. З тебе не буде ніякого пуття. Ти недалекий хлопець...»

Колю образило те слово – «недалекий». Він цілий день просидів на Дніпрі, талапаючи ногами у воді. Всі далекі, а він, бач, недалекий. Мама казала, що він у тата вдався. Той теж далі завтрашнього дня не бачив. Цюкав молоточком по буксах, обходячи вагони, іноді прикладав руку, визначав, чи не нагрілись, і міркував, де випити. Його хоронили в закритій труні – не було що показувати. Якось хлопець прийшов додому, а там Адам Діденко сидить. І на маму м'яким поглядом дивиться. «Ні, Адаме, нічого в нас не вийде, – тихо відповіла на той позір мама. – Я вже звикла сама... Довікую. А от синові поможи. Візьми до себе в майстерню».

Хто живе біля залізниці – із залізниці годується. Так хлопець потрапив у ремонтне депо до Адама Діденка.

– Є діло, – зашепотів Анохін, нахилившись. – Тільки нікому ані-ні...

Від Давида пахло ліками, як колись від Миколи клейстером.

– Могила, – перехрестився Коля.

– Гм... Ти знайшов точне слово, – усміхнувся якійсь своїй думці гість. – Мені потрібна твоя допомога. Знаєш, де Онуфріївська вежа? Там біля фортечної стіни є піщаний підйом на гору...

– Пропаще місце, – кивнув хлопець. – Туди, кажуть, щоночі сходяться невідомі мерці...

– Боїшся? – глузливо запитав Давид. – Мерці не страшні. Страшні – живі люди... Повір мені, я це добре знаю.

Коля згадав батька у закритій труні й облизав сухі губи. Мама сказала, що навіть нема з ким попрощатися. І заборонила зазирати під віко. А він уночі, коли сивобородий дячок задрімав над псалтирем, зайшов у вітальню і підняв кришку. Злякана свічка хитнула вогником. Святий Миколай на образі почорнів. Татова голова дивилася вбік, просто на нього. Замість одного ока – темна пляма. Від тіла повіяло рубаним м'ясом. І від того чорного татого погляду в нього затерпнули ноги, приросли до долівки. То був не тато. То був хтось чужий. А тато, мабуть, загуляв. І скоро прийде, коли протверезіє. Дячок скрикнув і відірвав його від гробу. «Свят, свят, свят! – захрестився. – Ти мене перелякав...»

Микола нічого не відчув. Вийшов надвір і побрів між темними садами.

– І захопи з собою молот, – додав Анохін, позирнув на паровоз, усередині якого длубався Діденко.

– Молот? – здивувався хлопець, випірнувши з неприємних спогадів.

– Еге ж, молот, – підтвердив Давид і поплескав його по плечу. – Будемо костилі забивати...

Ця його таємничість вивела Колю з рівноваги. Який молот? Які костилі? Там, на Печерських пагорбах, і близько немає шпал та залізничного полотна. Але ж сказав чітко: «Захопи молот». Щось задумав, однак йому свій задум не розкрив. А втім, для хлопця цього було достатньо. Нічна пригода його заінтригувала. Миколині очі засвітилися, подих прискорився. «Прийти до Онуфріївської вежі з молотом», – повторив для себе, ніби завдання на уроці. Подумав, що вибере півпудовий, із замашною металевою ручкою. Таким молотом зручно збивати колеса з осі.

– Дивись, не підведи, – суворо глянув на хлопця підпільник із Завалля. – Приходь, коли стемніє. І нікому ані гу-гу...

Поскакав, заклавши руки в кишені. Сталева накатана рейка виблискувала у вечірньому сонці темним слизьким сріблом. Довгі тіні, наче волоцюги з іржавого кладовища, почали визирати з-за паркана. Їм час повертатися на нічліжку. Анохін любив балансувати. Виробляв у собі стійкість. Микола цього хлоп'яцтва не розумів. Такий серйозний і рішучий, а любить розважатися.

Поки майстер порався всередині локомотива, хлопець знайшов облюбований молот, виніс із депо і сховав у бур'янах. «Оце цікаво, – подумав. – Додому вже не піду. Чекатиму темряви... Ще з молотом по місту не ходив».

– Дядьку Адаме, я йду? – чи то спитав, чи то ствердив.

– Прикрий браму. Я тут ще... Покумекаю.

Чоловік на роботі рятувався від самотини. Два його сини загинули на фронті під Тернополем, коли російські війська ринули втікати через Збруч. А затим зразу померла від тифу чи від горя дружина. Ніхто не знав, що запеклося у Діденка на серці. Гримав ключами і лаявся. Миколина мама не захотіла з'єднувати докупі дві біди...

Коля підхопив у лопухах молот і проліз у провалині – цегляна стіна поза депо давно зруйнувалася. Люди втоптали стежку, скорочуючи шлях. Звідси легко вийти в місто – вниз, повз вугільні склади, попри довгі ряди лабазів, у яких німці запровадили зберігання зерна й борошна. Стежка бігла з тильного боку, подалі від вартових із гвинтівками. Німецькі військові інтенданти набивали вагони збіжжям і відправляли у Фатерлянд. За угодою з українським урядом. Якось Микола побачив, як вони голосно лаяли вантажників, які розсипали зерно на колію. І клацали затворами, показуючи, що зараз почнуть стріляти, якщо винуватці не зберуть усе до зернини.

А ось і Котячий двір. Тут безліч котів, що бродять у пошуках їжі й розваг. Вони лазять по балконах і деревах, сидять на підвіконні й валяються посеред тротуару, помахуючи хвостами. Будинок стоїть літерою П, посередині лавка й кілька кленів. Коля нерідко сюди заходив, щоб посидіти, відпочити. Робітники в обід розгортали сидори, іли, а хлопець із собою нічого не брав. Не мав що. Тож утікав із депо, щоб чоловіки не бачили його голодних очей. Тут гарно пахло з кондитерської, вікна якої виходили на вулицю. Від того запаху в нього завжди буркотіло в животі.

Хлопець присів на лавку. Рудий кіт вискочив до нього й замуркотів, притуляючись. Голосна малеча насміхалася з дівчинки.

– Ікота, ікота, іди до болота. Напади на коня чи корову, чи тітку здорову!..

– Мамо! Мамо! – заплакала ображена мала. – Вони з мене дразняться!..

– Ей ви, цюньки! – виглянула з балкона грудаста жінка в домашньому халаті. Її голос виляскував у колодязі між будинками. – Не чіпайте Ларочку! Відстаньте від неї. Бо вишмагаю!

Зауважила на лавці Колю й витріщилася на нього, немов на недоумка. Такі жінки зразу кричать: «Гвалт! Поліція! Злодії!» Миколі не сподобався той погляд, і він підхопився, заспішив на вулицю.

Вечірній рух людей пожвавішав. Гарненькі пані зазирали у вітрини з модними капелюшками й розглядали себе, подумки приміряючи обнови. Чоловіки гречно розчиняли

перед ними двері. Тиркотили автомобілі, залишаючи після себе клубки синього диму. Той дим дратував ніздрі. На розі деренчав трамвай, вимагаючи проїзду. Візники на бричках намагалися проскочити перед ним. Коні билися груди в груди. Німецькі патрульні прицільним оком вихоплювали з натовпу підозрілі обличчя й зближалися з ними, але документів, як правило, не перевіряли. Побачивши Миколу з кувалдою на плечі, заджеркотили, сміючись.

– Ich glaube nicht, dass sie eine jahrtausendlange Geschichte haben[2 - Я не думаю, що вони мають тисячолітню історію (нім.)], – сказав один, зверхньо оглядаючи вулицю.

Під спекотним дніпровським сонцем його ніс почервонів і висох, витягнувся, ніби дзьоб невідомого птаха. Солдат пройшов пів Європи, щоб опинитися на кам'яних київських пагорбах, серед незрозумілих і чужих людей, які сахаються від його вимови. Пилюка далекої дороги скрипіла в нього на зубах. Він почував себе обділеним теплом рідні.

– Hans, aber sie haben leckeres Geb?ck[3 - Гансе, але в них смачна випічка. Вареники. З вишнею! (нім.)], – відповів другий, поправивши на плечі гвинтівку. – Ва-ре-ні-кі... Mit Kirsche!

Коля вгнув голову, ніби так було легше проскочити повз них. Молот став удвічі важчий, кроки голосніші.

– Хальт! Пуф-пуф! – гукнув хлопцеві у спину червононосий німець, намагаючись злякати.

Йому хотілося розваг.

Микола зірвався й побіг з усіх ніг угору по вулиці. Потім впірнув у перший-ліпший провулок і задихано притулився до стіни. Якщо так щоразу його лякатиме німецький патруль, то він до Лаври не дійде, серце лусне. Всі витріщаються на його молот. Було б добре найняти візника, але той захоче щонайменше двадцять копійок. Це для нього розкіш, тож доведеться добиратися пішки. Царський сад, Олександрівська, Микольська вулиці. Аж ось – бані храмів. І він – із кувалдою на плечі.

Київ огорнула темрява, коли добрався до південної стіни Верхньої Лаври. Далеко внизу Набережним шосе зрідка мигали скупі вогні автомобілів. Цокали копита коней. Від Онуфріївської вежі залишилися щербаті цегляні остови. Дах зірвало й скинуло на акацієві зарості. Жерстяні листи, пробиті шрапнеллю, порвані на клапті, лежали купами. Хтось поскладав, щоб не поранити ноги. Взимку Муравйов із лівого берега бив прицільним гарматним вогнем по будівлі, ніби заповзвся зруйнувати. Увесь Печерськ лежав у руїнах від вибухів. На зоряному тлі неба Микола розгледів уцілілі бані церкви Спаса на Берестові. До вежі, на пагорб, вели білі стежки, протоптані городянами, які скорочували шлях до Дніпра. Сам Дніпро із пониззя повівав вологою прохолодою. Десь там, у темряві, текли його потужні води. На березі таборували, немов цигани, роззброєні січові стрільці, яким

німці наказали розходитися домів. Але галичани вагалися – повертатися чи закріплюватись у Києві. Місцевість була безлюдна й гнітюча, пропахла розкопаними гробками. Фортчна стіна тиснула згори, ніби її турляли невізані мертвяки, яких тут часто знаходили. Коля зі страхом подумав, що він дарма погодився на авантюру Анохіна. Що можна робити з молотом біля розбомбленої церковці?..

Майстер Діденко його б не зрозумів. А про те, що сказала б мати, й подумати не смів...

– Ц-ц... Ц-ц, – обіззався з куца цвіркун.

Звідти, з мороку, вийшов Давид. Його волохата й темна постать здалася набагато більшою, неначе Анохін набрався сил у привидів. Дехто вміє по-котячому ходити в темряві. Микола не вмів. У нього завжди ноги провалювалися, немов у ямки після викопаної картоплі.

– Ой, я вже думав утікати, – прошепотів хлопець, стримуючи цокіт зубів.

– Не тремти, пацан, я з тобою, – поплескав його по плечу Давид. – Ходім угору, бо нема часу. Скоро місяць визирне... Монахи-лунатики з'являться. Ха-ха-ха!..

Анохін засміявся, ніби божевільний, і попрямував догори по білій стежці. Коля поспішив за ним. Стрімкий ухил тягнув їх униз, до Дніпра. Фортчна стіна загрозливо нависала над урвищем. Вона чіпалася розбомбленими щербинами за зоряне небо, щоб не впасти. Давид не озирався, впевнений, що він не відстає. Під стіною стежка бігла за кам'яний кут, ховаючись в акацієвих хащах.

– Уф! Я тобі скажу!.. Мене самого пройняло, – зупинився поводитир і віддихався. – Гоголь відпочиває... Тепер головне – не помилитися.

– Що ми будемо робити? – хлопець зняв молот із плеча й опустив на землю.

– А ти ще не здогадався? – допитливо поглянув на нього чоловік.

– Будемо скарб шукати, – тремтячим голосом видав свою здогадку хлопець.

– Е-е-е... З тобою, бачу, не все так безнадійно, – похвалив його той. – Тільки от як вгадати? Бачиш? П'ять арок, замурованих цеглою?.. Колись у них виставляли гармати. Поглянь донизу. Чудова позиція для оборони. Потім замурували. Гармати замінили хрестами. Ха!.. Хрести – ненадійна зброя.

Давид умовк, посуворішав, підступив до фортчного муру й наказав:

– Лупи тут! Подивимосся...

– Звідки ти знаєш, що тут є скарб?

– Знаю – і все! – різко відповів Анохін. – Не твого розуму діло. Твоє завдання – махати молотом.

– Ну що ж...

Микола поплював у долоні й гахнув кувалдою по цеглі. Потім ще раз. І ще. І ще. Стіна глухо застогнала, але не подалася. Вона не падала, ніби старе дерево, що його тримало глибоке й міцне коріння. Може, й справді під нею були такі фундаменти, що доходили до Дніпрових джерел. Або кам'яні підземелля, про які давно забули. Фортеця трималася за небо й мовчки терпіла тортури. Хлопець перехрестився, ніби сивобородий дячок над труною тата, і невиразно пробурмотів: «Свят-свят-свят...»

– Стій! Мабуть, досить, – зупинив його Давид. – Чуєш, що ніякого звуку нема?

Унизу, в кущах, дзявкнув пес, огризаючись. За хвилю три собачі тіні вибігли на стежку й попливли, понуро похиливши голови, униз, до Дніпра. «Вони живі чи мертві? – подумав отерплий хлопець. – Що я тут роблю, Господи?..»

– Бий тут! – показав на наступну арку Анохін.

На ріці заревів пораненим биком гудок пароплава. Нічне повітря аж здригнулося від вібрації. Зляканий сич у верховітті старої акації стріпнув крильми й глухо пугкнув. Сьогодні йому випала неспокійна ніч. Тічка собак, дзявкаючи, побігла назад, у місто...

– Чекай. Не можу. Руки тремтять, – тамував серце в горлі Микола.

– Ото ще!.. Дай сюди!

Анохін вихопив кувалду й сам гупнув по цеглі. Інструмент відскочив, вирвався з рук і вдарив його по ногах.

– Телепень!.. Київський!.. Дурна була твоя мама, що народила тебе, – прошипів, присівши. – Помічник безголовий... Ти хоч що-небудь можеш зробити по-людськи?

Микола підхопив молот і почав гамселити, немов знавіснів. Стіна не подавалася, уламки цегли сипались у траву. Іноді спалахували іскри, коли в кладці траплявся камінь. Перейшов до наступної арки й знову загупав, наче здобув друге дихання чи позбувся страху, що сидів кошеним на спині й колов пазурами шкіру. «Нема ніяких мертвяків, – заспокоював себе. – І скарбу нема. Все це вигадки дурного Анохіна». Він розчаровано подумав, що таки справедливо майстер Діденко не любить російського підбурювача...

Раптом молот провалився в порожнечу. Хлопець із розмаху ще раз ударив, вибиваючи цеглу з арки.

– Стій! Стій! – підскочив до нього Давид. – Відійди. Не закидай цеглою.

Нахилився над проваллям, чиркнув сірником, освітлюючи діру в стіні.

– Я так і думав! Так і знав! – вигукнув пересохлим голосом. – Ченці не збрехали.

Скинув із плеча речовий мішок і почав діставати з тайника знайдені предмети. Вони тихо подзенькували, падаючи.

– Що там, Давиде? – витягнув мокру від поту шию Коля – щойно вбив з десяток комарів, які кружляли над ним.

– Те, що треба, – буркнув Анохін і звівся, відділився від муру. – Ану поглянь. У тебе довші руки. Може, я чогось не досягнув...

Хлопець із трепетом зазирнув у глибину провалини. Шаснув рукою в темряві – нічого не намацав. У ніс ударило цегляною пилюкою.

– Нема. Нічого нема, – розчаровано відповів і пчихнув.

– Подивись уважніше, – наголос Давид.

Микола відчув, як йому запекло зліва в боку. Млість ударила в ноги, і він заточився, впав на молот, що лежав біля фортечної стіни. Груді охопила обручем задуха. Він спробував звестися, але не зміг, бо тіло почало німіти. Зірки над головою закрутилися й полетіли одна за одною кудись у темряву, туди, де тік Дніпро. Намацав мокру від крові сорочку й злякано осягнув, що там, на боку, біля серця, б'є бурхливе джерельце, жене його сили в пісок. Спробував затупити рану пальцем, але заціпенів од страху, бо йому війнув запах рубаного м'яса. Того самого, що приголомшив його з татової труни...

– Головне правило революції – жодних правил, – нахилився над ним десь від самого неба, з якого вкрав зорі, Анохін. – Колю, ти гарний хлопець. Але краще померти, ніж жити таким дурнем... Ми беремо з собою тільки сильних і жадібних до життя. Прощавай!

Затягнув на мішку шворку й завдав на плече. Скарб зойкнув, ніби заплакав, що потурбували його віковий спокій. Волохата постать Давида похиталася п'яним скоморохом униз, до міста. Але Коля вже того не бачив. Він іще почув, як до нього підбіг бродячий пес і лизнув у щок. Потім чотирилапий присів біля тіла хлопця і утробно завив до порожнього й важкого від чорноти неба. Те завивання потонуло в сонному диханні скам'янілого до

переживань Києва.

На ранок стрілочник Корній Бебеха, проходячи повз третє ремонтне депо, зазирнув у прочинену браму й побачив майстра Адама Діденка, який сидів на підлозі, притулившись до колеса паровоза. На грудях чорніла пляма крові, що зрадливо розповзлася по конопляній сорочці й стекла калюжею на масну долівку. Калюжа почала чорніти й гуснути. А відкриті очі чоловіка вкрилися сіточкою тріщин, немов висхлі озерця, з яких втекла жива вода.

У мертвих завжди тріскають очі, якщо живі вчасно їх не закриють.

2

Клим Жеграй з цікавістю поліцейського розглядав веселу публіку ресторану «Континенталь». Зліва – двері в літню оранжерею і кофейню. Туди часто заходили жінки в супроводі кавалерів. Вони сміялися, їм було весело, наче надворі немає війни й руїни. А може, це з нервів?..

Сидів у кутку, дещо осібно. І це місце йому подобалося. Мабуть, тому облюбував «Континенталь», що тут зручно за всіма спостерігати. І завжди, при першій же потребі, можна вислизнути через кухню надвір. До того ж там є ще один хід, про який знають офіціанти й ресторанна обслуга. Можна піднятися на другий поверх у готель і збігти донизу в господарські приміщення, з'явитися біля сусідньої будівлі на Миколаївській, 7.

Допомагала стара поліцейська звичка рекрутувати в помічники офіціантів, двірників, швейцарів, візників, повій, власників ломбардів, яток і всяку дрібну челядь. Халдей Жора Семиволос приберігав для нього цей столик по четвергах і неділях, коли капітан сюди навідувався. У Жори метушливий погляд. Він поспішає всіх обслужити і, здається, нікого до пуття не може розгледіти. Та й розмова у нього небагатослівна: «Чого зволите? Айн момент! Відпочивайте. У нас сьогодні грає Фадей Немет із Одеси. Його саксофон, знаєте... за серце щипає». Циганкуватий його вигляд свідчив: перед вами шахрай і обертрун, обдирала, але чорні воронячі бусинки зіниць на вас дивилися чесно, запевняючи, що він ваш найкращий друг. Капітанові Жеграю було досить кількох слів, щоб офіціант зрозумів, з ким має справу. Така в халдея специфічна робота. Жора мало не стукнув підборами, готовий служити.

Проте офіціант не знав, що Клим давно у відставці й сам переховується від свого-таки старого поліцейського світу, який може завдати удару. Три роки пролетіло з того літа, як він упіймав синка багатого домовласника й родича київського губернатора Гришу Лабаза,

єврейського хлопчика, який заради розваги й куражу зайнявся розбоєм і грабунком. Губернатор Микола Суковкін тупотів ногами, щоб він випустив грабіжника, за плечима якого труп сторожа й кілька поранених людей. Однак Жеграй сказав, що цього не буде ніколи, поки він служить закону. Що ж, влада тоді обрала пріоритети. Звільнила зі служби капітана. Гроші Яіра Лабаза зіграли свою вирішальну роль. До того ж мстивий Яір на цьому не заспокоївся. Призначив винагороду у 20 тисяч карбованців тому, хто принесе праву руку Кліма, бо саме праву руку втратив Гриша Лабаз, утікши від переслідувань зятятого капітана на фронт. Про «Жеграєву руку» в Києві навіть ходили анекдоти. Мовляв, рука руку золотить. Проминуло три роки, впав трон царя, розсипалося зо три уряди в Києві, Дніпро проніс повз Олексіївський (Труханів) острів чимало мертвяків, а небезпека бути знайденим охочими до легкої наживи мисливцями залишилася. Яір Лабаз не скасував своє замовлення. Премія у 20 тисяч розбурхувала уяву тим, хто пам'ятав цю історію. І Жеграй, щоб не стати невротиком, мусив уникати давніх знайомих.

У Кліма виробилася звичка переховуватися. Він нікому не довіряв. Іноді й собі. Міняв квартири, гримувався, ходив у натовпі або тільки вночі порожніми вулицями. Завжди носив у кишені безвідмовний, з укороченим стволом, поліцейський револьвер «Сміт і Вессон», калібром 10,67. Усі сищики й таємні агенти віддавали перевагу цій американській зброї, яку Микола II закупив перед початком світової війни. Рогові щічки револьвера гарно лягали в долоню Кліма. Мав капітан і потаємну зброю: мініатюрний «Браунінг М. 1906» у кобурі на щиколотці лівої ноги. Пістолет важив 350 грамів разом із обоймою в шість куль. І зовсім не відчувався на нозі. Про другий пістолет ніхто не знав. «Браунінг» із патроном калібру 6,35 часто використовували закохані студенти для самогубств, а також терористи, які в людних місцях нападали на царських урядників. Жеграй носив його про всяк випадок. Київська босота, з якою часто спілкувався, ховала в кишенях ножі. А він – «Браунінг» на щиколотці. З ким поведешся, того й наберешся.

Жити в конспірації йому сподобалося. Зрідка навідувався до пані Лахоцької, яка мешкала з молодими, але досвідченими дівчатами біля Введенського жіночого монастиря на вулиці Рибальській. Ця чоловіча потреба його дратувала, та пані Лахоцька все так обставляла, що він залишався задоволений. І цілував їй ручки. Іноді вірні люди передавали замовлення від заможних киян, колишніх київських нотаблів[4 - Фр. notables, від лат. notabilis – помітний, видатний. Назва стосується київської правлячої верхівки, яка втратила владу.], розслідувати грабіж чи крадіжку коштовних речей. Або ще якісь заплутані злочини. Фактично він продовжував виконувати функції слідчого, як у старі часи. І не приймав пропозицій повернутися на справжню службу. Останнє таке спокусливе запрошення прилетіло на початку травня від гетьмана Павла Скоропадського. Йому пропонували очолити міський розшуковий відділ і обіцяли нечувану, як на важкі часи, зарплату – дванадцять тисяч карбованців. Але капітан вагався. Передусім тому, що не розумів тих змін, які відбувалися навкруги. То розгромили поліцію, а її служивих роззброїли, водили напоказ вулицями й на стовпах вішали. То набрали злодюжок і філерів, з якими мав справу Клим, у народну міліцію. То ось тепер уже називалися державною вартою і повертають на службу старі поліційні кадри. Це нагадувало Жеграєві зламану карусель

у Купецькому саду, що сама крутилася від вітру й скрипіла...

Капітан укотре провів оновлення зовнішності – зістриг руді й колись прокурені вуса, що здіймалися кілочками на щоки, залишив трапецію бороди. Й став схожим на професора-патологоанатома, який із божевільною іскрою в погляді читає студентам нудні лекції про анатомічні особливості будови тіла жінок і чоловіків, які слід враховувати при автопсії. Він і в ресторані поведився, як доскіпливий судово-медичний експерт, холодно розглядаючи захмелілих гуляк. Ось п'яні російські офіцери піднялися за столом і почали горланити «Боже, царя бережи!» З чарок розхлюпується горілка, комірці давно не прані, обличчя спухли від пиятики, в очах тупа ненависть. У них країну окупували червоні більшовики, а вони й далі сумують за царем. Галасливо вимагають, щоб усі присутні вставали, віддавали їм честь. Криві морди, які давно не нюхали порошу, з люттю ревіли слова, що стали чужими в Києві: «Сильний, державний, / Царствуй на славу нам, / Царствуй на страх ворогам, / Цар православний!» Гетьман Скоропадський видав для цих горлопанів спеціальний наказ: учасників таких акцій затримувати й відправляти до Росії, щоб «вони там з честю могли на ділі, а не в ресторанних гульбищах, виявити свою преданість дорогим для них політичним ідеям». А також закликав правоохоронців притягати до відповідальності господарів ресторанів, трактирів та інших веселих закладів «за участь у демонстраціях проти Держави». Гетьманів наказ дуже подобався Климові Жеграю. І він ладен був поступитися своїм гонором, піти на службу, щоб його виконати. «Бидло в погонах, – із відразою прозектора розглядав монархістів. – З ними миру не буде ніколи...»

Із не меншою увагою дивилися на російських дезертирів трое німців, які обережно, принохуючись, іли київські відбивні й запивали горілкою, привезеною управляючим ресторану Віктором Закржевським із Радомисля. У Києві діяв іще царський указ про заборону розпивання міцних напоїв у военний час. «Континенталь» мусив купувати спеціальну ліцензію, щоб не втратити клієнтів.

Який же то военний час без міцної горілки?..

І без п'яних скандалів?..

На фронті Павло Скоропадський випускав цистерни спирту в потічки, коли солдати захоплювали спиртові заводи. І бачив, як тверезі чоловіки, які не раз сміливо стояли під кулями, падали в калюжі й напивалися до тваринного стану. Війна вповзла у них всередину, немов змія, звивалася, шипіла й просилася назовні. Ніби зачаровані Дракулою, знетямлені й безвольні солдати бігли на запах. Навіть загроза розстрілу не ставала на перешкоді – черпали долонями брудну рідину й умивалися. Тож гетьман царський указ не скасував. Але за його дотриманням ніхто не стежив. Усе покладалося на «чесне слово» господарів.

Німцям радомислянська міцна припала до смаку. Й вони потрохи веселіли, ставали

схожими на російських офіцерів. Вони ж тут, у Києві, на однакових правах – загарбники. Тільки ніхто про це вголос не скаже...

– Чи дозволите біля вас присісти? – запитав чемний пан із біло-срібними бакенбардами.

Він з'явився нізвідки й іронічно дивився на капітана.

Жеграй зітхнув. Нема тихого притулку для бідного поліцейського, який хоче, щоб його ніхто не впізнавав. Краєм ока зауважив у залі заклопотану метушню халдея Жори. Той усіяло показував, що не бачить нового відвідувача, який проситься в компанію. «Здав, шельма!» – здогадався Клима і мовчки показав рукою, дозволяючи сісти начальникові особного відділу гетьманського штабу Дмитрові Буслу. Зовсім недавно на Інститутській, 40, у Головній квартирі Павла Скоропадського, він агітував капітана очолити розшуковий відділ Києва. А для перевірки ділових якостей дав завдання розслідувати загадкові злочини в Радомислі. Жеграй слідство провів. Знайшов частину украденої державної скарбниці, дістав винагороду й зник у підпіллі. І ось його знову викрили.

– Я за вами скучив, Климе Івановичу, – весело сказав гетьманський розвідник.

«Добродушний дворянин із таврійських степів, – оглянув його капітан. – Гм... Якого випадково занесло в розвідку. Гарний образ тримає». Лагідний погляд сірих очей, сиві бакенбарди, повітлілі вуса і ще чорна, з рідкою патиною срібла, доглянута борода, скромний темно-синій костюм і дещо затісний жилет із тьмяним ланцюжком від годинника, схованого в кишені... Увесь мирний вигляд Бусла свідчив про його благодущність і відірваність від світу, де тривала війна й гинули люди. Проте Жеграй не купився на його гру, бо знав, що Дмитро Петрович, працюючи товаришем прокурора в Одесі, особисто спускався в катакомби, в лігвище маніяка, який розчленував дванадцять трупів. Такій витримці можна було позаздрити.

– А я за вами не скучив, – тим же веселим тоном відповів.

– Цілий день нічого не їв, – потер долонями в передчутті вечері незваний гість. – Климе Івановичу, тут смачно готують?..

– Не раджу. Он німці дезінфікують шлунки горілкою. Після печеної телятини...

Бусло скривився, ніби йому нагадали про вкрай неприємну обставину. Гетьман Скоропадський прекрасно розумів стабілізуючу роль німецьких військ, але ніяк не міг забути, що ще кілька місяців тому воював проти них. Тож закликав своїх штабістів тримати нейтралітет. А розвідникам акуратно, не викликаючи підозри, вивчати їхню потугу. Сам радився у важливих справах із генерал-фельдмаршалом, головнокомандувачем групи військ «Київ» Германом фон Ейхгорном. Усі контакти з німцями замкнув на собі. Хоч з українського боку за порадою в німецький штаб бігали опозиціонери Володимир

Винниченко, Симон Петлюра, Сергій Єфремов, Панас Андрієвський – і російські монархисти, які порізно пропонували повалити гетьманат. Зокрема, ходокам дуже не подобалося слово «гетьман». Винниченко сердито казав товаришам: «Скоропадський розвісив у себе по покоях позичені з музею портрети гетьманів і, щоб іще більше показати українцям, який він щирий патріот, почав учити свого “наслідника престолу” Данила української мови». Нехай вже був би президент, тільки не гетьман. На це їм відповів історичною фразою начальник штабу німецьких військ в Україні Вільгельм Гренер: «Zu sp?t»[5 - Надто пізно (нім.).].

– Е-е-е-е... Вмієте ви заохотити. Апетит пропав, – спохмурнів Дмитро Петрович. – Вам добре, ви сюди ситий приходите...

Клим запитально підняв брову.

– Гарні люди доповідають, – задоволено хіхікнув начальник особного відділу. – Ви на обід ходите у вегетаріанську ідальню, що на Золотоворітській, 9. Їжу там готують на свіжому коров'ячому маслі. П'єте фруктову воду «Калінкін»...

– Дмитре Петровичу! – обурено вигукнув Жеграй. – Це вже переходить усілякі межі!

– Але коли вам вегетаріанство набридає, то забігаєте в «Курляндську ідальню». Це на розі Столипінської, поряд із аптекою Тарковського. Там за шістьдесят копійок можна порозкошувати... Для розваги іноді відвідуєте вар'єте «Максим», де блазні співають частівки з критикою гетьмана та уряду. Я вам заздрю. У вас упорядкований режим. Невимушене й веселе дозвілля. А мене мучать болі у шлунку. Кручуся, немов білка в колесі. Зранку виходжу з квартири, вночі повертаюся. І нерідко самим гарячим чаєм підкріплююся. Не дивуйтеся, любий капітане. Поки ви думаєте і зважуєтесь, ми відновлюємо освідомчий і розшуковий відділи. І, як бачите, успішно.

– Натравили на мене своїх псів?

– Каюсь. Грішний. У мене до вас постійний інтерес, – сумирно опустил очі керівник особного відділу. – Такі кадри не мають пропадати.

– Я не прагну влади, – буркнув капітан.

Ресторан «Континенталь» став йому немилим. Відчував себе роздягненим, голим. Скільки старань – і все дарма. За ним стежать усі київські філери і, можливо, профури-шестірки пані Лахоцької. Він думав, що найкраще ховатися на людях.

Саксофон Фадея Немета з Одеси злякано зойкнув, як дика гуска на озері в Купецькому саду, і замовк. Музикант поклав інструмент на рояль і сів до столика перепочити. Ковтнув із келиха шампанського, що перетворилося на гірке ситро, й заплющив очі. На його вже

немолодому обличчі з підпухлими від мундштука губами застигла неприхована зневага. Він бачити не міг ресторанну публіку, для якої грав.

– Знаю, – кивнув Бусло. – Ви терплячий. А всі, хто прагне влади, нетерплячі. І нестерпні...

Чоловік, мабуть, згадав когось зі штабу гетьмана. Біля Скоропадського крутилося безліч військових російської армії, які не втрачали надію десь прилаштуватися, пересидіти непевний час і саму незалежність Української держави. «Відомо ж: раби не шукають волі, вони шукають нових хазяїв», – із гіркотою подумав начальник особного відділу. Погляд його втратив лагідний поблиск.

– Страшно нестерпні... Ніби оси перед морозами. А влада – також примхлива пані. Обирає тих, хто її негідний. Хто не заслуговує...

– Людина, як шабля: або вона робить свою справу, або вона тупа. І влада тут ні до чого...

– Климе Івановичу, – знову звеселів Дмитро Петрович, – як ви дивитесь на те, щоб ми випили по келиху червоного? Масандрівського?.. Тим паче, що в мене виникли якісь... робочі асоціації.

Клим промовчав, даючи згоду. Цілком очевидно, що Бусло не випадково з'явився в «Континенталі». Такі зустрічі спонтанними не бувають.

Останній рік він не пив і не кутив. А були ж часи... Коли звільнили з поліції, не просихав. Кабаре «Бі-Ба-Бо», трактир «Хлопушка» Міхновського, що біля Лук'янівської в'язниці, кафешантан «Шато де Фльор» та інші заклади такого типу до цих пір не поміняли столи, де сидів розжалуваний капітан. Він діставав червінець і пришпилював його виделкою до стола, показуючи побігачеві-халдею, що має за що пити. І замовляв штоф горілки, пригощав усіх, хто бажав. Діставав мічений хрестом патрон і горлав, що вжене його у Гришку Лабаза, кровного ворога, який утік від закону. Часто офіціанти випроваджували п'яного Жеграя за двері, щоб не заважав пристойним людям відпочивати. Зранку в роті було так гидко, ніби пасти для взуття наївся. Проте гулянка різко урвалася, коли одного досвітку, після п'ятики, він запалив люльку й схопився за груди. Задуха страшним болем втяла легені. Він відлежався на підлозі, сам-один, забутий усіма й нікому не потрібний. І не помер. З тих пір зарікся: ані тютюну, ані алкоголю. Лише карамельки «Кетті Босс», що полегшували дихання.

Бусло клацнув пальцями, підкликав Жору, замовив кримського червоного вина. Офіціант послужливо кивнув і щез. На Клима не подивився умісне.

– Климе Івановичу, ви віруючий? – запитав Дмитро Петрович, розважливо глянувши у вічі капітанові.

– Ні, в мене хвора печінка, – сердито буркнув Клим, прикидаючи, куди хилить гетьманський розвідник. – Я естет... Насолоджуюся кожним прожитим днем.

– Чомусь я так і думав, – охоче погодився начальник осібного відділу. – Але запитати мусив. Зараз же розвелось усіляких... атеїстів, соціалістів і безбожників. Кричать, що вони боги. Що перед ними влада заборгувала... І грабують наліво й направо. Нахапатися не можуть, наче перед кінцем світу.

– Бережіться людей віруючих, бо в них є боги, які все їм пробачають. – Клим зрозумів, що Бусло прийшов надовго, сьогоднішній вечір належатиме йому. – О-о-о, як я вас чекав, шановний Дмитре Петровичу!..

Він хотів цей стогін видати за сарказм, але не забезпечив відповідною мімікою. Бусло показав, що прийняв вигук за щире почуття. Ледь помітна усмішка ковзнула у його вилинялих вусах.

– Невіруючих також слід остерігатися, – хмикнув, – бо в них нема бога, який їм хоч щось забороняє...

– До чого... цей вступ? – зацікавився сищик. – Кажіть прямо.

– Тут така справа... Нагальна. Невідкладна, – посерйознішав начальник осібного відділу. – У Білій Церкві вбили паламаря Преображенського собору...

– Це не по моїй парафії, – розчарувався Жеграй.

У церковні справи ніколи не встрявав. Для цього у поліції були спеціалісти, які розумілися у питаннях віри й релігій. Грабіж мануфактур, убивство на київських вулицях, викрадення людей і пограбування банків чи страхових агентств – це його. Колись розшукав елементарну річ – поцуплений пушкарем[6 - Пушкар – брехун, обманщик, шантажист, вимагач, злочинець, який бере жертву «на пушку».] Сьомою Глевацьким із робочого стола годинник цукрозаводчика Терещенка. Він промисловцю був дорогий, наче амулет, бо підписував під його бій важливі документи.

– Не поспішайте, є нюанси, – наголосив Дмитро Бусло. – Паламар Гнат Березовець – близький родич митрополита Київського і Галицького Антонія, в миру Олексія Храповицького. І тут уже... переходимо до політики. Його ясновельможність пан гетьман дуже не хотів, щоб Антонія садили на київську митрополію. Владика – надто затятий русофіл. Не визнає ані найменшої самостійності українства. Навіть слухати не хоче про перехід церковних обрядів на українську мову. А в нас – Українська держава. Церква має підтримувати владу і не йти проти неї. Один зазнайкуватий писака, який постійно критикує пана гетьмана, справедливо визначив суть Антонія. Цитую по пам'яті з газети «Нова Рада»: «Обрано людину, що зробила собі репутацію найзапеклішого обрусителя й

реакціонера».

– Дмитре Петровичу, мені нецікаво, – перебив його капітан. – На цей раз обійдетесь без мене. Я не знаю, як правильно хреститися. Вмію тримати в руках револьвер і влучно стріляти. І ще викривати різних бандюг та вбивць... Колись умів добре розбиратися в людях. Тепер бачу, що ні.

Він мав на увазі свій провал із конспірацією. Проте сказав це не зі зла, а з метою простої констатації факту: новопостала державна варта вчиться працювати. Та й сам, якщо бути відвертим, розслабився. До нього давно не проявляли інтересу Яірові мисливці. Може, про «Жеграєву руку» й винагороду вже забули...

– Ні-ні, не поспішайте, я ще не все сказав, – наполіг Бусло. – У нашій мотивації є логіка.

Начальник особного відділу розповів, що до затвердження Антонія всеукраїнським собором гетьман Скоропадський ієрарха не визнає. Ясновельможність дуже злиться, бо з його думкою не порахувалися. Керівник держави вважає, що вище духовенство не підходить народові, яким йому доводиться опікуватися. Воно майже всуціль чорносотенне. Поспішливе обрання Антонія Храповицького на київську кафедру проведене великоруськими церковниками, а сам владика є чорносотенцем старої школи, який ні до чого доброго не здатний, окрім як запроторити до тюрми, розстріляти, звернутися до поліції зі скаргою на своїх прихожан. Але отут і заковика. Антоній завітав на Інститутську, 40, у штаб гетьмана з проханням про допомогу. Просив ретельно розслідувати вбивство племінника Гната Березовця. І Скоропадський опинився в незручній ситуації. Нелюбов до архієрея не може завадити об'єктивності. Ба, навіть навпаки. У цій ситуації, щоб його не звинуватили в упередженості, ясновельможний просто вимагає старанного й швидкого слідства. Він згадав про Кліма Жеграя і запропонував послати в Білу Церкву його.

– Але це, як ви здогадалися, ще не все, – нахилився через стіл Дмитро Бусло. – Павлові Петровичу зателефонувала з Білої Церкви графиня Марія Браницька і попросила врятувати її від чоловікової бабусі Олександри Браницької, яка померла рівно сімдесят років тому.

Жеграй надовго застиг поглядом на обличчі гетьманського розвідника, намагаючись зрозуміти, чи він не жартує. Проте «таврійський дворянин», що лазив в одеські катакомби до маніяка, тримав серйозну міну й очей не відводив.

– Привиди повертаються, – буркнув Клим. – Це та Браницька, чоловік якої генерал Ксаверій Браницький, запросивши на банкет Івана Гонту і Максима Залізняка, віроломно арештував їх?

– Історія вже все поділила, що могла. Не нарікайте на неї.

– Еге ж. Однак обділеними залишаються одні й ті ж...

– Совісними. – Бусло підняв догори вказівний палець. – Ви ж совісний, капітане?

«Це треба було спитати мого батька, актуаріуса чотирнадцятого, найнижчого, рангу – судового писаря повітового суду, якому на старості хвороба покрутила пальці, Івана Даниловича Жеграя, спадкоємця славного роду Івана Гонти», – подумки відповів йому Клим.

У результаті зради Браницького засудили гайдамацького сотника до страшної страти. Кати планували два тижні з нього знущатися. Дерли шкіру, а він сміявся. Розлючений генерал-екзекутор не витерпів того сміху і вже на третій день наказав стратити Гонту. Потім почалося переслідування нащадків і родичів бунтівного ватажка. Спадкоємці Гонти з села Розсішки, ховаючись від влади Браницького, поміняли прізвище на Максименків. А прадід старого актуаріуса чомусь став Жеграєм. Ніхто не міг пояснити, звідки взялося це прізвище. Поки одного разу київський професор Сидір Жовтинський, якому сищик розшукав украдену річ, не пояснив: «Жеграй – це козацький вартовий на далекій степовій залозі, – на підтвердження вчений розгорнув товсту книгу. – Він першим повідомляє товаришів про небезпеку. Запалює вогонь». Помовчавши, додав: «І першим, як правило, гине».

– Совість до лову примар не має жодного стосунку, – відповів сердито капітан. – Потрібно зберігати здоровий глузд.

– Я, Климе Івановичу, як ви бачили, ще нічого не пив, – заспокоїв капітана начальник особного відділу. – І розумію деяку... екзальтацію старої графині. Але не можу відмовити їй у допомозі. Вона стверджує, що Олександра Браницька, племінниця князя Григорія Потьомкіна і, подекуди, позашлюбна дочка імператриці Катерини II, ходить ночами по дому й шукає серце свого улюбленого дядька. Кажуть, що колись графиня таємно перевезла прах Потьомкіна з Херсона в Білу Церкву, в парк «Олександрія». А серце помістила в золотий ковчег...

– Дмитре Петровичу, ви себе чуєте? – дражливо перебив його сищик. – Чим ви там займаєтеся у своєму особному відділі? Я ще не проводив слідства з давно померлою марою!..

– І не доведеться, – запевнив іронічний Бусло. – Ясно, що з графині хтось знущається. Потрібно викрити шарлатанів, які лазять по будинку й шукають скарби сімейства Браницьких. Ніч і жадоба тепер правлять деякими людьми... Браницькі живуть у Білій Церкві півтора ста літ. Мають чимале господарство – понад сто тисяч десятин землі, цукрові, цегельні, миловарні заводи, парові й водяні млини, конєферми, магазини й лікарні. Хлібні контори сімейства в Ліоні та Марселі є визначними центрами хліботоргівлі в Європі. До речі, зараз німці на місці купують у неї пшеницю по сім карбованців п'ятдесят

копійок за пуд. Владислав Браницький, чоловік графині, нинішньої власниці маєтку, служив виночерпієм царського двору. Поставляв із кримської «Масандри» в Санкт-Петербург вина. У Білій Церкві збудовані численні винні погребі. В січні цього року, коли почався червоний наступ, солдати зі штабу колишнього Першого українізованого корпусу гетьмана Скоропадського, а також вільні козаки, які його підтримували... І ще всяка босота, що по ходу пристала... Немов збісилися. Кинулися шукати скарби графів Браницьких. Збили замки на винних погребах і напилися до безтями. Купалися у вині. Потім розграбували літній маєток в «Олександрії» і спалили. Тепер там стоять руїни...

— То ось звідки почуття провини у ясновельможного, — саркастична посмішка освітила обличчя капітана Жеграя. — Не втримав од розбою бравих солдатів. А у вас виникли... робочі асоціації... з червоним вином. Мусите борги сплачувати. Моїми зусиллями. У мене почуття провини нема!

— Нехай так, — погодився начальник особного відділу. — Ясновельможний наполягає на вашій кандидатурі. З Білою Церквою у нього пов'язані... сердечні сентименти. Там він надіявся зберегти свій армійський корпус. Там гуртувалося його вільне козацтво. Там його приймали на балу графиня Марія Браницька і її донька Бічетте Радзивіл. Вони сподівалися, що майбутній гетьман їх захистить. Не захистив... Туди він узимку добирався, переслідуваний червоними бандитами, із захопленого Муравйовим Києва. Довелося разом із графинями переховуватися у підпіллі... Керівниця місцевого босяцького бунту Гітля Бялік їх шукала з каральними загонами. На допитах відрізала пальці прислузі, але не знайшла. Ні ясновельможного гетьмана, ні графині з дочкою, ані міфічного золота. Ось такі, Клим Івановичу, вихідні дані для вашого слідства. І скажіть, що вони вас не зачепили.

— Не густо, якщо відкинути зайве, — відповів капітан. — У церкві вбили паламаря. У маєтку графині бродить привид... А мені пертися за дев'яносто верст у дорогу. Відчуваю, що головний аргумент ви приховали. Це у ваших правилах...

Фадей Немет відпочив і знову взяв саксофон. Залом полетіли звуки імпровізованої композиції, в якій вгадувалися мотиви одеської Молдаванки. Музикант хитався, ніби йому не вистачало духу, видобував із себе сум і ностальгію. Свою самотність він вихлюпував у хмільний гамір веселої публіки. Російські офіцери у відповідь загорланили «Слався ти Славою!», намагаючись домінувати в залі.

— Ваше здоров'я, — підняв келих Дмитро Бусло.

— Ваш рахунок, — охоче відгукнувся Клим Жеграй.

— Без проблем, — витер серветкою губи гетьманський розвідник. — Ви маєте слухність. Третій аспект існує. Гадаєте, чому ми не зустрілися у мене на Підвальній, у готелі «Версаль»? Чи в гетьмана на Інститутській?..

Капітан промовчав, чекаючи продовження.

— За деякими даними... Оці, що співають... не всі дурні й пияки. Мають свою агентуру, — Дмитро Петрович кивнув на осоловілих монархістів. — Я їх не боюся, але... Вони оточили гетьмана з усіх боків і тягнуть у свій бік. Далі. Не можуть ніяк заспокоїтися наші соціалісти. Разом із ними активізувалося червоне підпілля. Приїхала мирова делегація з Росії на чолі з Християном Раковським, і ми відчули більшовицьку активізацію. Відверто кажучи, я вважаю це помилкою гетьмана. Не слід було їх пускати в Київ, а вести переговори десь у Гомелі чи в Німеччині. Чи на крайній випадок у Петрограді. Та німці наполягли, що домовлятися слід тут, у столиці України. Натомість ми отримали кілька сотень заядлих революційних агітаторів і підбурювачів з дипломатичним імунітетом. Наші агенти доповідають про зростання бунтівних настроїв серед селянства, на залізниці, в робітничих колективах. Складаються плани замаху на самого гетьмана та міністрів.

Бусло на мить замовк і продовжив, чітко відділяючи слова:

— Виразно відчувається смертельна небезпека. Вона... гм... витає в повітрі.

Начальник особного відділу підняв голову, ніби принохуючись. Його м'ясистий ніс заворушився, а бакенбарди спалахнули білим вогнем у світлі ресторанних ламп. Це мало дещо комічний вигляд, на думку капітана Жеграя, який три роки переховувався від переслідувачів. Коли живеш увесь час у небезпеці, перестаєш її об'єктивно оцінювати. Інтуїція притуплюється й нерідко видає фальшиві сигнали. Разом із тим справжні загрози не фіксує. В такій невротичній обстановці не гріх звернутися до лікаря.

Дмитро Петрович, мабуть, прочитав його думки й хмикнув.

— Мої агенти дарма хліб не їдять. Ось вам факт, що стане корисним у слідстві. В Білій Церкві з'явилася таємна організація «Трибунал апостолів». Партійний колір незрозумілий. Есери, есдеки чи просто... місцеві виродки. Крім вироків прихильникам Української держави, займаються грабунком церков, маєтків заможних громадян і музейних колекцій. Зібрані золоті, срібні й коштовні речі відправляються в Росію для підтримки революції. Ми зафіксували у Васильківському повіті вісім таких випадків. Обійшлося без смертей, не рахуючи Гната Березовця. З храмів пропали старовинні ікони й коштовне начиння: золоті й срібні кадила, підсвічники, чаші для причастя, таці тощо. Зараз вивчаємо, як вони те все переправляють через кордон...

— Отже, про третій аспект. Ви впевнені, що до вбивства паламаря і залякування графині Браницької причетний цей... «Трибунал апостолів»? — перепитав сищик, подумки погодившись із новим завданням гетьмана Скоропадського.

Він скучив за справжньою роботою, а не за підробітком у наляканих війною київських

нотаблів. Ним оволоділо тремтливе хвилювання, як перед початком заплутаного слідства. Погано, що не в Києві, а в Білій Церкві. Та це не біда. Надросся для нього не чуже: на половині шляху між Києвом і Уманню, недалеко від Білої Церкви, серед полів і байраків загубився хутір Очеретяний, де він народився. Хутір уже дев'ять років напівзруйнований заростає очеретами. Батько помер. Навіщо обірвав зелений виноград і відлетів у кращий світ, поклавши на груди недозрілі грона. Сусіди знайшли його серед подвір'я. Клим Жеграй віддав хутір в оренду місцевому землевласнику Йосипові Яновському. І не хоче ступити туди й ногою, щоб не ярити серце.

– Климе Івановичу, ми впевнені, що в Білу Церкву слід їхати саме вам, – м'яко підтвердив Дмитро Петрович. – Там потрібен спеціаліст із вашим досвідом... До речі, я підготував вам легенду. Поїдете як представник заводу газових ламп Арнольда Веппе...

– Овва! – вигукнув Жеграй. – Навіщо така секретність?

– ...і страховий агент товариства «Якір» Микола Федорович Портенко, – закінчив фразу начальник особного відділу й дістав зі шкіряного планшета рекламні листки із газовими лампами та переліком послуг страхової контори. – Люди бояться поліцейських. Брешуть, обманюють їх. А простому страховому агенту, схожому на пройди... гм...

Бусло проковтнув останнє слово й запнувся. Потім продовжив:

– Схожому на правдивого чолов'ягу, вони охоче розкажуть більше. Таке прикриття для вас найкраще підійде. Дрібний комівояжер нікого не зацікавить. А страховий агент може дозволити собі зайти будь-куди. Без підозри. Ось ваші документи.

– Тут я з вусами, – поглянув на посвідчення страхового агента капітан. – Де знімок узяли?..

Він зрозумів, із ким його порівняв гетьманський розвідник.

– Климе Івановичу! – докірливим голосом відповів Бусло. – Мусите пам'ятати, що покоївка, яка застеляє постіль, кухарка, яка готує сніданок, телефоністка, яка з'єднує розмову, клерк із банківської контори, який рахує ваші гроші, можуть бути заражені бацилою большевизму. З людьми кояться дива небачені. Щойно заходить мова про ідеї рівності, вони втрачають здоровий глузд. Їхні дії не піддаються логічному поясненню...

– Ви мене лякаєте, – усміхнувся Жеграй.

– Не я лякаю. Муравйов нагадує. Разом із лиходійною Євгенією Бош... Тому слухайте. Для вашої ж безпеки. У разі потреби телефонуйте на номер вісімнадцять тридцять вісім. Легко запам'ятати. Це телефон зубного техника Савицької Рози Іванівни. Вона проживає на Костянтинівській, 22. Туди ж можете слати телеграми. Ми з Розою Іванівною... кхм... активно співпрацюємо.

– Вона не заражена бацилою, – уколів його сищик.

Дмитро Петрович пропустив шпильку повз вуха.

– Перед початком розмови скажіть кодове слово. Наприклад...

Гетьманський розвідник задумався, підшукуючи пароль. У його втомлених очах зблиснули іскри хлоп'яцтва.

– О! Якщо ми маємо справу з релігією та забобонами, то підійде слово «Савонарола». Воно мені подобається. Скажете «Савонарола», і Роза Іванівна зрозуміє, що це ви, а не підставна особа.

– Чому Савонарола? – втратив гумор Клим. – Язик можна зламати...

– Був такий релігійний фанатик у Флоренції. Палив усе, що належало багатим людям. Навіть дзеркальця відбирав... Це, здається, йому належать слова: «Будь-яка баба знає про віру більше, ніж Платон». Ви ідете в місто, де можуть зустрітися нові Савонароли. Чого тільки вартує назва «Трибунал апостолів». Будьмо, як то кажуть, на вістрі...

– У цікаве відрядження ви мене посилаєте, – мовив сищик.

Механічно взяв аркуш із рекламним оголошенням страхового товариства «Якір». Засноване в 1872 році. Головне представництво на вулиці Миколаївській, 11. Страхування життя з різноманітними комбінаціями. Страхування від вогню майна, рухомого й нерухомого. Головний представник Г. О. Левін. Головний інспектор В. А. Гурський. Інспектор М. Ф. Портенко, тобто він. І номер телефону. За дивним збігом – вісімнадцять тридцять вісім...

Клим поглянув на Бусла, ніби вперше побачив. Це ж треба так підготуватися! Знайшов у ресторані. Приніс із собою документи, впевнений, що сищик не відмовить ясновельможному. Намацали у ньому слабіну – професійний інтерес.

Але не це стривожило й приголомшило капітана. Занепокоїло інше. Його посилають, неначе в глибокий тил ворога. Або в чужу країну.

Біла Церква ніколи не була надійним містом для влади. Там завжди гуртувалися бунтівники.

Невже аж такі погані справи в гетьманового уряду?

У квартирі на 1-й лінії Батиевої гори, 23, яку винаймав у продавця парусини й полотна Овсія Болдіна, Клим наспіх зібрав «саквояж слідчого», запроваджений ще легендарним начальником розшукового відділу Георгієм Рудим. Той був новатором у слідстві й розшуку, відкрив у Києві першу в імперії кримінально-експертну лабораторію з використанням дактилоскопії та хімічних аналізів. Наприкінці лютого, якраз у період безчинств Муравйова, недолюди з фінками зарізали Рудого в місцині з виразною назвою «Собача стежка» біля Жіночого медичного інституту. Чого старий поперся туди пізнього вечора? Хто його покликав?... Кияни з настанням темряви залазили у свої нори й носа не висовували. А він опинився темної пори на «Собачій стежці». Одна дрібна газета у кримінальній рубриці написала про вбивство старого колезького асесора – і на тому інтерес суспільства до Георгія Рудого вичерпався. Ніби й не було відомого чоловіка. Навіть колишні колеги, бодай з професійної солідарності, не взялися за розслідування. Щодня у Києві – сотні трупів. Хто такий Георгій Рудий, відставний царський слідчий, щоб виділяти його серед багатьох інших? Немає царя – немає і його слідчих. Гірка іронія долі: той, хто розслідував насильницькі смерті, сам потерпів від насильства.

Клим вирішив формувати саквояж слідчого з прикидкою на те, що до нього хтось залізе чужий. А деякі речі з портфеля можуть розвінчати дрібного комівояжера з продажу газових ламп і страхового агента Миколу Федоровича Портенка, який неждано приїхав у Білу Церкву. Кинув улюблений бінокль «Flamariop», за допомогою якого розглядав об'єкти, що викликали його зацікавлення. Це ж зручно – не наближаєшся, але все бачиш. Прихопив і кишеньковий ліхтар. «Гм, газова лампа добре, а електричний ліхтарик краще», – усміхнувся. Після деяких вагань узяв «детективний» фотоапарат «Kodak Brownie» у формі шкатулки та хімічні реактиви. Ці речі універсальні, можуть бути в будь-кого. Не відмовився і від збільшувального скла. А от щіточку й вугільний порошок для дактилоскопії, два парики й торбинку з фарбами та кремами для гримування залишив удома. Вони надто промовисті, можуть виказати. Старий записник Полянської паперової фабрики з потертою зеленою обкладинкою також може знадобитися. Вкинув пляшечку перекису водню, ним корисно заливати дрібні рани. Не забув одеколон неповторного запаху «Дралле», яким по-чоловічому щедро поливав себе, коли виходив у місто або збирався до охайних дівчат пані Лахоцької. І, звісно, прихопив украй необхідні для доброго самопочуття дві металеві коробки карамелі «Кетті Босс». Він звик до них, як курець до тютюну. На розмальованій бонбоньєрці, що продавалася за 20 копійок, розпутно усміхалася червоногуба дівчиця. Вона б точно не пройшла конкурс у порядний дім матусі Лахоцької. Жеграй механічно розкрив коробку і вкинув у рот льодяник. Забобонно вірив, що м'ятний смак «Кетті Босс» поживавлює його розумові здібності. Так дехто обожнює каву і наділяє її надприродними можливостями.

Солодка карамель не допомогла. Згодом він про цей момент згадає й гірко усміхнеться. Клим таки вирішив їхати в авантюрну подорож, запропоновану Дмитром Буслом.

У поїзді безліч селян із торбами намагалися пхнути його в груди, щоб не заважав проходити. На благородну обстановку годі було й сподіватися. Війна до непристойності спростила порядки й звички. Люд масово зірвався з насиджених місць і кудись мандрував. Поїзд пропах вугільним гаром і давно не праним одягом. Краєм ока зауважив, що з другого боку вагона мучився молодик із таким самим саквоюжем. Жеграй міг поклястися, що на застібці його шкіряного портфеля витиснуто філігранний напис: «Казимир Шелль». Як і в нього на «саквояжі слідчого». Незнайомець у діловому костюмі впрів, із голови увесь час сковзав капелюх. Зрештою, він зняв його й закинув на полицю.

Промайнуло брудне передмістя Білої Церкви і дивний дім, що поєднав у собі коричневі балкончики швейцарського шале із зубчастими фортечними баштами, – літньої пори тут жила акторка імператорських театрів Настасія Зберовська, спадкоємниця славного роду гетьмана Самійла Зборовського. Для російських реалій її предки змінили тільки одну літеру в прізвищі, щоб ніхто не згадував бунтівного минулого. Акторка отримувала високі нагороди з царських рук, роз'їжджала по світу з гастроллями, а в літній резиденції була рідко. Взимку 1918 року чимало європейських газет під крикливими заголовками надрукували її заяву, в якій Зберовська гнівно стверджувала, що жодна революція не відбере у неї дім над Россю. Навчена бідою інтелігенція Києва гірко посміювалася й знизувала плечима. По всіх парках і цвинтарях міста височіли спільні могили, куди скидали розстріляних Муравйовим киян. Хочеш – живи, якщо зможеш перебувати серед гніву черні, що скипіла.

Локомотив різко загальмував і смикнувся. З полиць попадали клумки, люди хитнулися, ніби від удару. Молодик із портфелем мужньо витерпів натиск. На вокзалі пасажири, наче рятуючись із полону, хутко висипалися на платформу. Клим Жеграй полегшено відітхнув: у такій задусі не помагала й «Кетті Босс». Легкий червневий вітерець ов'яв груди. Несподівано з густого паровозного диму випірнула постать волоцюги й кинулася навперейми. Лисий маленький чоловічок у дранті, мов казковий троль, смикнув сищика за піджак. Клим мимохіть торкнувся поли. Чи на місці «Сміт і Вессон»?..

– Пане, подайте копійку бідному й нещасному Фунтику. Третій день без хліба.

Жеграй зупинився, виловив пальцями в кишені срібний гривеник[7 - Гривеник – срібна російська монета, номінальна вартість якої 10 копійок. Від 1867 року гривеники випускали зі срібла 500-ї проби.] і кинув у протягнену долоню, схожу на брудний човник. «Як він тими руками їсть білий хліб? – сахнувся від волоцюги. – Хоч би блохи не перескочили!..»

– Ой, паночку, дякую. Ви дуже добрі! За гарну милостиню я вам дам гарну пораду...

– На здоров'я, – буркнув Клим і зупинився. – Ти хоч би помився... Чи що? Від тебе на

версту смердить помийною ямою.

– Кха!.. Пане, ви не туди приїхали.

Винуватий усміх освітив худе обличчя Фунтика.

– Як це не туди? – механічно перепитав Клим і поглянув на станційний напис «Біла Церква».

– Тут вас чекає нещастя, – пророко мовив жебрак, і його голий засмаглий череп по-сократівському зморщився. – У цьому місті всіх чекає нещастя. Бо воно занадто любить гроші.

– А ти не любиш грошей. – Жеграй неквапливо розглядав цегляну споруду залізничної станції. – Ти живеш одним духом...

Вокзал у Білій Церкві нагадував дніпровський пароплав із надбудованим другим поверхом та палубою-дахом пообіч. Утім, таке порівняння капітанові не сподобалося, бо споруда із червоної цегли на вигляд була затяжка для річкового плавання. Обманули його півкруглі вікна, що тяглися, мов ілюмінатори, вздовж першого поверху і створювали враження легкості, ажурності будівлі. Вікна давно не протирали, вони потьмяніли від пилуки. Архітектор, плануючи цей будиночок, мабуть, не міг передбачити, що його штурмуватимуть юрби пасажирів. Тихий і спокійний час проминув, цегляний пароплав трясло від гуркоту ніг...

– Ану йди геть звідси! – прогнав жебрака молодик із портфелем «Казимир Шелль». – Таке мале, а в очі лізе!.. Знаєте, як його прозвали місцеві?

Жеграй промовчав, пропускаючи поспішливих пасажирів.

– Фунтик Дай Копійку! – вигукнув чоловік, обурливо озираючи волоцюгу. – Чуєте?.. Фунтик Дай Копійку! Цирк на дроті!.. Він уже зо два тижні тут отирається... Стій!

Пан притиснув під пахвою портфель, ніби Фунтик міг його відібрати. Зеленовата батистова хустинка на шиї з'їхала набік. У червневу спеку вона видавалася недоречною. Але, мабуть, у Києві, в начальства, куди їздив молодик, охайний вигляд відігравав визначальну роль. На його продовгуватому, гарно виголеному обличчі, з тонкими, немов шнурки, чорними вусиками спалахнула неприхована цікавість. Він пильно озирнув прохача.

– Я десь тебе бачив! Точно бачив... Тільки не пригадаю, де.

Поглянув на Жеграя, ніби просячи підказки. Клим знизав плечима. Звідки йому знати місцевий жебрацький контингент?..

– На Ротку?[8 - Роток, Грузія – тогочасні депресивні, бідняцькі райони Білої Церкви.] Ні. У Києві?.. Наче в Києві на вокзалі тебе бачив, – висловив здогад молодий пан і помахав пальцем на Фунтика. – Гаразд, не сьогодні. Я цю шушваль збирав би в клітку, вивозив за місто й розстрілював. Рознощики хвороб і біди. Дармоїди!..

Волоцюга, не чекаючи моменту, коли він приступить до реалізації свого жорстокого плану, скочив перед паровозом на рейки і втонув у диму й задушливій парі. Хвиля пасажирів схлинула з платформи й побігла в місто.

– Справжнє життя – лайно. І я мушу в ньому копирсатися, – промовив чоловік і опустив портфель з-під пахви. – Дозвольте відрекомендуватися. Антон Макарович Яковишин, заступник міського голови. Їздив у відрядження по фінанси.

Клим мимовільно кинув погляд на шкіряний портфель із витисненим написом «Казимир Шелль». Невже він у ньому привіз позику від столичного уряду?

– Микола Федорович Портенко – страховий агент і представник заводу газових ламп Арнольда Веппе, – своєю чергою, підняв капелюха. – Приїхав вивчати місцевий попит. Ось, тримайте.

Він дістав із портфеля кілька рекламних аркушів і подав новому знайомому.

– Дивне у вас поєднання, – приязно, з нотками іронії, промовив нещодавній попутник. – Поширюєте вогонь і страхуєте від пожеж...

– Дарую світло, – поправив Клим. – І безпеку...

– Еге ж... Від того світла до біди – один крок, – напеліг співрозмовник. – У мене одного разу ваша лампа загорілася в руках... Коли в міській думі зникла електрика.

– Це ще нічого, – не розгубився Жеграй. – Є такі похоронні контори, які надають послуги повитух... Бізнес непереможний.

– А так-так, рідну маму продасте, – посутенів Антон Яковишин і тут же продемонстрував гостинний усміх. – У вас щось е... благородне. Від професора Фауста.

– Гм... Я втішений такою високою оцінкою моєї скромної персони, – чемно хитнув бородою патологоанатома Клим. – Якщо не помиляюся, Фауст на старості осліп. Він вирішив збудувати греблю для людського щастя. Чув, як стукотіли лопати. Та не бачив, що саме будують. І не здогадувався, що то лемури копали йому могилу. У вас яскраві порівняння. Мене аж дроз проймає!..

– Але все ж!.. – чи то повчально, чи то змовницьки підморгнув молодик із портфелем. – Господь забирає професора до раю, а не віддає його в пекло. У вас попереду нелегкий, але правдивий шлях...

– Перспектива прекрасна, – погодився сищик і поглянув на місто. – Я старатимусь...

– Де плануєте зупинитися? – вловив його погляд Антон.

– Ще не знаю, – відповів Жеграй. – Є варіанти?..

– Не раджу поселятися в бідняцьких заїздах, – заступник голови вслід за капітаном поглянув на одноповерхове місто, що тонуло в зелені. – Там обдеруть, як липку. І клопи закусують... А в готелі Фельдмана, по секрету скажу... Близенько, на Київській вулиці. Варять каніфоль для колісної мазі й топлять сало для мила. Задихнетеся...

Міський голова Іван Миколайович Катков уже кілька разів наказував йому провести ревізію нічліжок, де збиралися полчища нетяг і звідки виповзали в місто злодії та пошесті. У Білій Церкві восени 1917 року від дурнохи[9 - Дурноха, нервова гарячка – народні назви черевного тифу.] померло кілька сотень людей, цілі сім'ї нерідко падали від кривавого черева[10 - Криваве черевко, кров'яний свищ – народні назви дизентерії.]. Слава Богу, що не дійшло до епідемій, хвороби не поширилися, та й то лише тому, що на той момент люди втікали по селах. Постанова Тимчасового уряду Росії від 3 червня 1917 року надала Білій Церкві статус міста. Була обрана міська дума в кількості 56 гласних (депутатів), які тут же вирішили взяти позику 75 тисяч карбованців. Але її виявилось замало, тож Катков послав Яковишина в Київ просити допомоги. Прийняли відповідне рішення й записали його чотирма мовами: українською, російською, польською й на їдиш. Можливо, для того, щоб документ мав якомога переконливіший вигляд. Однак у Скоропадського відповіли відмовою, адже гетьман скрізь попризначав своїх старост і передав їм фінанси. Катков і повітовий староста Володимир Троцький, який сидів у Василькові, не ладили між собою, бо не могли поділити владу на двох. По правді кажучи, за кількістю населення й економічним потенціалом Біла Церква давно переплюнула Васильків. Але в уряді не хотіли нічого ламати – і так усе полаmano.

– Найкраще поселитися в поштовому готелі, – порадив заступник голови. – Тут недалеко. Можете взяти візника. Але цікавіше пішки пройтися. У Білій Церкві важко заблукати. Шість вулиць і п'ять провулків... Дійдете до Олександрійського бульвару – і вже готель із поштою. Будинок під номером сорок сім. Там пристойний побут. А в ресторані... чудові тушковані лини з Росії, що самі тануть у роті. В помідоровому соусі зі сметаною. І жодної кісточки!.. М-м-м... Сам туди не раз забігаю, щоб посмакувати. Переказують, що тими линами ласував Тарас Шевченко, коли зупинявся в поштовому готелі.

Яковишин на хвилю задумався, допитливо озираючи Кліма.

– Ви мені сподобалися... Дозвольте запросити вас в одну чоловічу компанію. Щовівторка о сьомій вечора ми збираємося в клубі Акіма Фризля. Це на Базарній площі. Побачите вивіску «У Фризля є все». Заходьте туди, поспілкуємося. Обіцяю – буде цікаво. Ха-ха!.. У Фризля є все. Запам'ятали?

Сищик підняв капелюх. Цим жестом він дав згоду на зустріч і попрощався. «Мабуть, варто навідатися, – подумав. – Із чогось же треба починати слідство...»

У Білій Церкві він бував зо два-три рази проїздом, хоч хутір Очеретяний за двадцять верст звідси. Київ – рідне місто Жеграя, бо тато з дитинства віддав його в гімназію Галагана. Вулиця Фундуклеївська, де розміщалися п'ять корпусів колегії, зробила з нього киянина, а директор Іван Іванович Нечипоренко зі стипендіата-відмінника виховав юнака, здатного до виживання в бурхливому світі. Батько мешкав у Василькові, зрідка приїжджав до сина в Київ. А на хуторі Очеретяному вони зустрічалися на Введення, 4 грудня, в день народження Климової мами Марії. Мати померла під час пологів. Про неї Клим знав дуже мало. Тільки те, що вона лежить на хутірському цвинтарі, загубленому серед нахмурених рипучих ясенів. Домоправителька Ликера Замкова, яка довгий час господарювала на хуторі, казала, що Марія замішалася в підпільну організацію бомбометальників, боролася проти самого царя-батюшки, а тато, судовий писар Васильківського повітового суду, правдами й неправдами витягнув її з тюрми. Так і почалася їхня недовга любов...

4 грудня вони йшли із татом на гробки. Ликера перед тим старанно виполювала на могилі бур'яни. Клим маму не знав і сприймав її як далеку подорожню, яка випадково померла на хуторі. Ні фотографії, ані живого спомину. І мовчання батька. Могила викликала у юного Кліма неясні відчуття зими, що наближалася. На калюжах затявся льодок, що похрускував під ногами. На сухому бадилінні наріс білий і колючий іній. Опівдні він танув під сирим промінням, і світ ставав чорним. У вітряному небі боролися з хмарами розкошлані круки, тягнучи за собою холоди. До весни далеко. Слід дочекатися, коли сонце почне все вище підніматися у зеніт. Тоді з'являться надії на тепло. А відтак за рік – нова зустріч над могилою, що не торкала його серця. Тато втирав сльозу й цілував хрест. Він удруге не женився.

Ликера здавала звіт. Вони вдвох із батьком шепотілися, а Клим дрімав під червоні усміхи розпаленої грубки. Знадвору лементували гуси. Домоправителька їх завчасно загнала в огорожу, щоб не втекли на Рось. Торік пів зграї помандрувало за течією. Так і не знайшли. Цілу ніч Ликера з жінками, обв'язавшись цератовими фартухами, буде їх різати, обливати окропом, скубити і обпалювати вогнем. А вони з батьком скидатимуться у сні під скрики птиці та конвульсійний шелест крил. Гуси вирости дебелі, вгодовані. На ранок жінки викинуть відрізані гусячі голови з розплющеними очима в яму за оборою. Наступної ночі туди протопчуть стежку з плавнів очеретяні коти й лиси. А зі сходом сонця об'явиться з Білої Церкви Єлисей Габай. Він щороку в цей день приїжджає возом. Пів дня пролежить, шкрябаючи кучеряву бороду, на канапі, немов ситий кіт, чекатиме, поки Ликера впорається. Питиме з батьком руду калганівку й увесь час позиратиме у вікно. Відомо ж – після

Введення на ніч вирушати в дорогу нерозумно, бо під кожним кущем сидить зголоднілий вовк. А тим паче – вирушати з порізаною птицею. Від воза на версту нестиме спокусою. Казатиме татові, що й сам би жив на хуторі, якби не був такий лінивий. А ще розповідатиме про страшні чи дивні речі, що кояться у Білій Церкві. Того літа, коли Клим закінчив гімназію, на Росі з'явилася товстенна веселка, що опустила один край у течію, саме там, де незграбний паром плаває на Заріччя, а другим кінцем зіперлася на баню Микільської церкви. І від рясної дощовиці, якою райдуга поливала храм, він став багряним. «А це... Ой, не на добро. Ручаюся, не на добро», – клятвено загуснув поглядом Єлисей. «Чапля Осінь Жде Завзято, Буде Сани Фарбувати», – безтурботно відповів батько, порахувавши виручку.

Габай платив за птицю по три срібні карбованці й повертався навантаженим возом у місто. Цих грошей татові вистачало, щоб розрахуватися з Ликерою і жінками, які сідали скубти пір'я на перини, та забезпечити Кліма до літа.

«Біла Церква з'їла всі наші гуси, – іронічно констатував Жеграй, завертаючи до поштового готелю. – Цікаво, чи живий Єлисей?.. З райдугою він, здається, вгадав. Кривавого кольору нині аж забагато».

Відірвався від спогадів дитинства і дзенькнув дзвіночком над дверима.

У ніс війнуло запахом старого цегляного приміщення з вологими кутами. Пошту й готель будували на віки. Ці віки дихали грибком із усіх щілин. «Тут тхне могильним склепом, – зморщився від спертого духу. – І замуrowаними кістками. Неначе мертвяки по коридорах шастають. Тьху, мені в думки лізе дурне... Треба змобілізуватися. Єлисей тримав трактир “Перехрещені ножі”. Ті, хто будував ці каземати, хрестили ножі проти ворогів. Горобиної ночі танцювали навколо вогню й клялись помститися. А їхні нащадки ножі перехрестили, пересвятили, щоб зручніше розправлятися з гусячими тушками...»

Йому самому не сподобалося це порівняння. І він ще раз подумки подякував Дмитрові Буслу й гетьманові за несподіване відрядження.

Назустріч піднявся з тріскучого крісла швейцар Дормидонт Новоселець – затісна чорна ліврея сковувала його рухи. Позолочені галуни давно облізли й вицвіли. У заплутаній лопаті бороди біліли крихти бублика, який схрумав годину тому. Сонні водянисті очі ніби аж вискакували з орбіт. Дихав, як парова машина, розігріта під червневим сонцем. Замість того, щоб стояти на вулиці біля дверей, товстий лайдак сидів у прохолоді. «Коли немає міцної влади, навіть швейцари забувають про свої обов'язки», – гірко подумав капітан.

Звідкись збоку вискочив коридорний Йося Піхотка з масним волоссям, акуратно зачесаним на потилицю. Пацючий носик хлопця дрібно затремтів, принюючись. Тінь казематних сутінків прижилася на його безкровному обличчі. На сонці ця сутінь, очевидно, перетворювалася на хворобливу сухотну маску, що давно прилипла до впалих щік. Сищик

надто добре знав тужливий вираз людей, яким не вистачає повітря. Для коридорного не було важливішого пана у світі, аніж той, що став у дверях. Він готовий був кинутися до його портфеля. «Борони Боже, від такого заповзяття», – Жеграй мимовільно намацав у кишені «Сміт і Вессон».

За перегородкою оклигав від тяжкої дрімоти порт'є Пахом Жучковський і вивісив на нудне обличчя гумову посмішку. Він тут був за старшого. З-під його білястих повік капітан упіймав уважний, оцінюючий позирок. Мабуть, десь під газеткою на столі пильний чоловік тримав револьвер. Це найкращий арбітр у часи, коли між людьми померло довір'я.

– Бам! Бам! Бам! – знагла обіззався церковним дзвоном на стіні масивний годинник.

Щось у ньому зашурхотіло, заворушилося й тенькнуло, ніби урвалася тонка струна. Здалося, що то залізна миша втекла в підземелля, якими, як оповідають легенди, оплутана Біла Церква. Від Замкової гори – до «Олександрії», ландшафтного парку графів Браницьких.

Готельна обслуга здригнулася, наче заворожена. В годиннику накрутилася невидима пружина. Тут не чекали нового постояльця. Три сутінкові чоловіки мовчки витріщилися на сищика, ніби на диво, що постало з іншого світу, де сонце й нестерпна спека. В безлюдному готелі нікала коридорами тиша, мовби тінь довгобразої й високої, костистої Ликери Замкової у сірій і пом'ятій сукні, яку підняли з хутірського кладовища різати гусей. Уся чернь товклася в бідняцьких заїздах. Біла Церква неохоче приймала пристойних гостей. Хто з панів нині їздить без крайньої потреби?..

Хіба такі відчайдушні, як Клим Жеграй.

– Ваше благородіє! – зірвався з-за перегородки білявий порт'є. – Ми раді вас бачити! Дуже раді. Милості просимо!..

«А лини в них препаскудні, – сищик рятувався увечері від спраги карамельками, коли оглядав Базарну площу, шукаючи вивіску “У Фризля є все”. – Болотом пахнуть... Навіть щедра приправа з мускатним горіхом не врятувала страву».

Голова міста Іван Катков видав розпорядження, яким зобов'язав власників гужового транспорту прибирати за кіньми. Однак часто на ту вказівку не зважали. Особливо селяни з возами. Вони скрізь снували, немов стривожені мурахи. По Базарній площі туди-сюди

торохтіли карети, ресорні тачанки, брички-двоколки та повозки з накидним верхом для пасажирів, тарантаси й фіакри з червоними маточинами[11 - Маточина – центральна частина обертової деталі механізму чи машини, що має отвір для посадки на вал або на вісь. Сполучається з ободом колеса за допомогою спиць.] та філігранними спицями. Забрукована вулиця мовчки терпіла тортури, але іноді відгаркувалася лайками й прокльонами – її давно не ремонтували, глибокі ями позападали між камінням. І нерідко в тих ямах осідали на вісь навантажені вози. Візники хмуро оглядали пошкоджений транспорт і прицілювалися, на кому зірвати злість. Борони Боже в цей момент потрапити під гарячу руку...

Спекотного літнього вечора над Базарною площею гуляв гострий запах кіз'яку й кінського поту. Будинки тут стояли кругом, і простір не провіювався вітром.

Вряди-годи той смог закритого хліва розбавлявся димком автомобіля. У Білу Церкву технічний прогрес пробивався важко. Головна причина – волосний статус міста. Повітовий центр Васильків відбирав усі фінансові й чиновницькі ресурси. Перед початком світової війни царський уряд масово закупив для військових потреб найпопулярніший і найдешевший автомобіль – «Ford Model T», або «Жерстяну Ліззі». Згодом ці терплячі таратайки розповзлися по приватних руках. На «Жерстяній Ліззі» їздив міський голова Катков. Цю ж модель десь прикупив власник тютюнової фабрики, гільзового заводу і трьох парових млинів Федір Милованов, який сидів позаду шофера й тримав у твердій руці батіг. У його губах диміла не менша за машину товста сигара, скручена з подільського бакуну. Він пахкав ядучим димом просто на хідники, в обличчя людей, які відразливо кривилися. Коли хтось із перехожих заважав проїхати, необачно ліз під колеса, Федір тям бідолаху по крижах і голосно лаявся: «Мать твою за ногу!.. Зараз дам прикурити! Будеш знати, як Милованову дорогу перебігати». Візники, побачивши зелено-брунатний автомобіль фабриканта, завчасно скеровували коней убік. Вони мали свої батоги, але з Миловановим у змагання не вступали. Десь у них були приховані гвинтівки. Ото з ними вони й чекали слушного моменту, щоб відповісти нарваному багатію...

«Жерстяну Ліззі» мали вояки Канівського пішого полку, який входив у склад міської державної варті. Підполковник Яків Петражицький, вихованець Київського військового училища, мріяв про військові подвиги й гордовито терпів похідне життя в бараках біля залізниці. Зате хотів щоранку з шиком приїжджати у приміщення поліції на розі Першої Брудної і Першої Київської, де нове начальство, призначене гетьманом Скоропадським, роздавало добові завдання. Але авто часто ламалося, викотившись за ворота казарми. Підполковник люто лаявся й ішов пішки, оминаючи калюжі та лайно корів і коней. Його начищені чоботи втрачали лиск. Вулиця Брудна мала абсолютно виправдану назву. Солдати заштовхували автомобіль назад, голосно викрикуючи. За день-два Петражицький знову виїжджав – і авто вкотре глухнуло. Скидалося на те, що це була найцікавіша солдатська розвага. Іноді вони приспівували:

Пане сотник, що то стало – раз, два, три,

Що в нас грошей дуже мало? – раз, два, три...
Не брешіть же нам у очі – раз, два, три,
Що не брали наші гроші – раз, два, три.
За чиї ж ви гроші пили
І циганочок любили —
раз, два, раз, два, раз, два, три!

Під останній вигук зламаний автомобіль заковували за браму касарні[12 - Касарня – казарма.].

У Білій Церкві не було жодних запчастин. І майстра, який би розумівся на автомобілях. Тож солдати державної варті обходили місто пішки, патрулюючи вулиці. А якщо виникала потреба десь швидко з'їздити, зверталися до колег із Першого Бузького кінного полку. Ті технікою не бавилися, покладалися на коней.

Найкращі два автомобілі мала графиня Марія Браницька. Ще за кілька років до початку війни її родина придбала чеський «Voiturette S model» із чотирициліндровим двигуном. Але він дуже швидко зламався. Наступні покупки були вдаліші. Гараж графині поповнили «Aston Martin Coal Scuttle» і «Alfa Romeo – A.L.F.A. 24 hp». «Альфа Ромео» розвивала швидкість до 100 кілометрів на годину. Хоча на тих дорогах, що були в Білій Церкві, ця швидкість могла призвести до катастрофи. До речі, саме на «Альфі» шофер Браницької зустрів генерал-майора Павла Скоропадського у грудні 1917 року на вокзалі й привіз у літню резиденцію на бал, який так вразив гостя. Увійшовши в залу, Павло Петрович побачив десятки чоловіків у парадному одязі й жінок у напіввідкритих платтях із коштовними прикрасами. Вони його чекали. Влаштували урочисту зустріч. Це так дисонувало з тим брудом, що панував надворі, з тими переживаннями, які витерпів командувач тридцять четвертого корпусу за останні кілька тижнів, що він не повірив у реальність побаченого. У нього розболілася голова. Однак Скоропадський зрозумів, що Браницькі та місцева еліта сподівалися на його захист. У ньому бачили мало не рятівника, який збереже їхнє багатство. Він відкликав Марію Браницьку та її доньку Бічетте Радзивіл і порадив якомога швидше покинути Білу Церкву. Але сімейство не повірило в серйозність загрози. До кожного сніданку й обіду всі з'являлися веселі, задоволені й упевнені, що нічого поганого не станеться. Саме тоді гетьман уперше зрозумів, що означає вислів: «Банкет під час чуми».

– Cher Pavlo Petrovych, pourquoi vous êtes si triste?[13 - Дорогий Павле Петровичу, чому ви такий сумний? (фр.)] – весело запитала його графиня, підіймаючи келих із шампанським.

Марію Євстафіївну і її доньку Бічетте іноді називали французженками. Обидві народилися в Парижі, там дістали виховання. Якось старша Браницька навідалася на присілок у дім своєї служниці Євдокії. І побачила на подвір'ї табунець жовтогарячих курчаток, які бігали за квочкою. «Що це за створіннячка такі гарні?» – захоплено запитала пані. «Це курчатка», – розгублено пояснила покоївка. «Такі миленькі! Такі гарненькі! Пієкне[14 - Гарні (пол.)].]

ціпочки! Хочеться їх поцілувати», – засокотіла Марія Євстафіївна. Євдокія звеліла чоловікові зібрати курчат у корзину й віддати слугам у лівреях, що стояли біля карети. Надвечір від графині селянка отримала подарунок – дві вгодовані тлусті свині. Це був нерівноцінний обмін, про який говорило пів міста. Хоча, якщо подумати, нічого дивного. Маєтком управляли два орендарі – Федір Гливінський і Ксаверій Глаговський. А французенка могла й не знати, які на вигляд курчата.

– Il y a quelques jours, des soldats m'ont devalise dans le train. Et maintenant mes yeux sont eblouis par votre parquet brillant... Nous sommes ? l'oree du grand malheur[15 - Кілька днів тому мене пограбували солдати в поїзді. А зараз мої очі сліпить ваш блискучий паркет... Ми на порозі великого нещастя (фр.).].

Гетьман чудово володів французькою. І дуже погано – німецькою, що згодом стало причиною багатьох непорозумінь із командуванням німецьких військ, які зайшли в Київ. Перекладачі не завжди точно й філігранно передавали слова й наміри сторін.

– Nous sommes privées de notre patrie. Pourrait-on avoir plus de chagrin?[16 - Нас позбавляють рідної батьківщини. Хіба може бути більше горе? (Далі використана гра слів. Графиня говорить про родинне гніздо, а гетьман – про рідну країну) (фр.).] – по-своєму перейнялася його сумом жінка.

– Може, – твердо відповів Скоропадський. – Коли в тебе відбирають Батьківщину.

У гаражі графині ще була польова карета швидкої допомоги «Ford model T» 1916 року випуску, якою обслуговувалися численні поранені й хворі, що лікувалися в десятку благодійних лікарень Браницьких. Марія Браницька разом із сім'єю хотіла загоїти рану, що не піддавалася загоєнню. Люди масово стали до зброї. Навчилися вбивати. А той, хто переступив межу, втрачає Божі застороги. Не боїться ані судді, ані ката. Не чує слова співчуття. Не йме віри. Людське життя знецінилось, як паперові гроші. Рани втратили біль і не загоювалися. Навпаки: нестерпно свербіли, і їх хотілося роздерти...

Клим зупинився серед Базарної площі. На мить йому здалося, що побачив волоцюгу з вокзалу. Те ж саме щупле тільце, рване дрантя й лиса, непропорційно велика голова. Як його звати? Фунтик Дай Копійку. Прошмигнув поза возом, неначе щось хотів звідти вкрасти.

Чи йшов назирці за ним?..

Капітан рішуче звернув на другий бік площі. За кіньми й підводою нікого не було. На споді воза – злежана солома, в яку навіть мізерному Фунтику сховатися не вдалося б. У трактирному вікні два іздові пили пиво. Про щось розмовляли, нагнувшись один до одного. Їхні пелехаті тіні підтверджували, що наближався вечір. Червоне сонце на склі поміж ними сідало за Замкову гору. Ще з десятків таких сонць горіло у вікнах інших будинків. Десь за

Россю мелодійно вдарив церковний дзвін. Коні фиркали й помахували головами, відбиваючись від причепливих гедзів. Сищик дорікнув собі: «Уява розігралася... А все ті кляті лини!» Він укинув у рот карамельку «Кетті Босс» і побачив на протилежному боці вивіску «У Фризля е все».

Стара й вилиняла вивіска кликала до двоповерхової цегляної споруди, що трохи нагадувала нахилену коробку. Пообіч від неї – вільний простір, мовби там ніколи не було забудови. Вгорі, на фронтоні, росла зі стіни невеличка берізка. Мабуть, господар давно туди не вилазив, щоб її висмикнути. З другого боку будинку – ще один напис: «Бібліотека Доброго Дня». Вхід один, із дерев'яним ганком, накритим жерстю. Потьмяніла червона цегла, яку, мабуть, гартували ще до третього розподілу Польщі, свідчила, що дім – найстаріший на Базарній площі. Його використовували традиційним єврейським способом: на першому поверсі крамниця, на другому – житло. Клим нерішуче зупинився, розглядаючи вхід. Буланій кінь, прив'язаний до акації, смикав бричкою. Колеса потрохи зміщувалися на кам'яний тротуар. Протоптана стежка вела за будинок у зарослий бур'янами вишневий сад. Мабуть, туди бігали перехожі, щоб справити нужду. Шиби невесело дивилися на світ. На ніч їх закривали важкими, з візерунками різьби, віконницями. І замикали на скобу. Аким Фризль хотів почуватися у своєму домі, немов у фортеці. Люди проходили повз, не завертаючи до крамниці. І до бібліотеки також. Хто читає книги в час, коли нема чого їсти?..

5

Сищик піднявся дерев'яними східцями на ганок. О цій вечірній годині в будинку нікого не було чути – тиша й спокій війнули на Кліма зсередини. А ще – запах дьогтю, який використовувався для змазки коліс. Чорна діжка з шмаровидлом стояла просто в коридорі, біля дверей. Зі світла капітан мало на неї не налетів. Далі на стіні висіло шкіряне сидло та інша зброя. У господарському магазині Фризля таки справді було все: від цвяхів-вухналів, якими прибивали коням підкови, до жовтого коров'ячого масла, яке йому доставляли селяни із Житніх Гір. До запчастин для авто він ще не додумався. Неважко було здогадатися, що зліва – вхід у крамницю, а справа – в бібліотеку. Прямо – сходи на другий поверх, у житло. На крамниці висів круглий замок. Тож сищик відчинив двері в бібліотеку.

– Заходьте, шановний Миколо Федоровичу, – ступив йому назустріч Антон Яковишин. – Ми вас зачекалися. Дивимось – стоїте посеред площі, роззираєтесь... Наче заблукали.

Заступник Каткова переодягнувся у темно-коричневий костюм із шовковим сірим жилетом. Бордова краватка-метелик та щедро напomadжене брильянтином чорняве волосся свідчили, що він готувався до цієї зустрічі. Від нього віяло м'якими й солодкими

парфумами.

Клим усміхнувся під ніс на «Миколу Федоровича» й оглянув приміщення.

У кімнаті ледь чутно пахло полином і собачою м'ятою. Стебла цих рослин господар клав на книги, щоб не розплоджувалася міль.

Просто посередині великої кімнати презентабельно й сановито розмістився круглий стіл із драпировкою зеленим сукном. За столом, якраз навпроти Жеграя, сидів огрядний, товстотілий і грубий чоловік-гора зі старомодними волохатими бакенбардами, що переходили в кошлату бороду. Червоні щоки поміж тими заростями пашіли здоров'ям. На м'ясистому носі висіло мізерне золотисте пенсне, крізь яке він допитливо розглядав гостя. Правою рукою легенько подзенькував ложечкою у чашці з кавою. «Професор, – визначився з характеристикою капітан і тут-таки сердито себе поправив: – Ні, Шафа. Люксова, але порожня Шафа...»

Вдавано байдуже ковзнув по велетню поглядом і зупинився на двох чоловіках, які стояли біля вікна й про щось гаряче шепотілися. Один мав виправку військового. Сищик подумки одягнув на нього мундир унтерофіцера з портупеею і кобурою на боці. Армійський вишкіл не приховаєш цивільною вільготою. Шулічий погляд очей незнайомця свідчив, що він не раз дивився на людей крізь приціл. Клим відразу дав йому прізвисько «Снайпер». Другий співрозмовник був схожий на сухожильного бухгалтера, який через власну скупість чи злісність мало ів і від того засох, немов стручок квасолі. Голос його скрипів, ніби від вітру, що свистів у бадиллі. «Канцелярський Щур», – із задоволенням визначив сутність худого капітан. Що може бути спільного у Снайпера і Канцелярського Щура?..

– Я вже зголоднів, – озвався по-російськи від книжкових полиць, що затуляли всю стіну, молодий чоловік у сірій косоворотці й затупав давно ходженими черевиками, наближаючись до стола.

На вигляд йому було років 25–30. Якби не косоворотка та російська мова, він би не відрізнявся від звичайного роботяги з млина чи слюсарних майстерень. Або... Паромника з міцними руками, який тягає переправу на Заріччя. Скидався радше на перехожого, який випадково заскочив у бібліотеку з вечірньої вулиці. Жеграй тут же назвав його Чужаком. Хлопець засміявся, зблиснувши білими зубами.

– Ось пишуть... Чуєте? Дорога ложка до обіду, а там хоч під лавку. Чого під лавку? Не хочу під лавку. Ха-ха!..

Чоловіки поглянули на нього, вичікуючи.

– Трясця!.. Тут такі слова, що ніколи не чув!

Чужак продемонстрував грубий том словника Даля й кинув на стіл. Із фоліанта над зеленим сукном піднялися тонкі цівки пилюки. Дрібна ложечка дзенькнула у товстій руці чоловіка-гори, який незадоволено рипнув кріслом. Золотисте пенсне зісковзнуло з його носа й мало не впало в чашку.

— Отже, шановні панове! — ожив Антон Яковишин, дочекавшись свого моменту. — Як розпорядник нашого чоловічого клубу «Історія і Чин», оголошую засідання відкритим.

Присутні мовчки поглянули на нього, неначе на вискокку-старшокласника, який забагато на себе брав. Але вони його терпіли, бо знали, що завжди можуть змінити церемоніймейстера. Поки за нього заступається міський голова Катков — терплять. Ситуація поміняється — дадуть копняка й виженуть. «Солідні люди солідно дихають, — відбилося на зарослому густим волоссям обличчі чоловіка-гори. — Нам нема куди поспішати...» Пенсне впало йому на груди, зблиснувши золотим ланцюжком.

Снайпер уважно зиркнув на Жеграя, визначаючи, куди йому поцілити. Поки скупердяй-бухгалтер розповідав про чудо-машину під назвою касовий апарат, яка вміє рахувати гроші й правильно видавати здачу, він вивчив гостя, зауважив його обтягнену револьвером праву кишеню піджака, урівноваженість і витримку. Зі страховими агентами справи не мав. Можливо, саме такими вони й мають бути — відчайдухами зі старою зброєю, що дає осічку. І скрізь — у Білій Церкві чи в Тмутаракані — метатися й вишукувати бариші. Але на замітку взяв: довіряти не можна. Це Клим прочитав у його очах.

— Передусім дозвольте відрекомендувати вам вельмишановного Миколу Федоровича Портенка, страхового агента з Києва і комівояжера заводу газових ламп Арнольда Веппе, — церемоніймейстер красномовно усміхнувся до Жеграя.

Його тонкі вусики дрібно тремтіли.

Зразу після зустрічі на вокзалі він скористався рекламами гостя, передзвонив у Київ на номер вісімнадцять тридцять вісім і запитав, чи можна покликати до телефона добродія Портенка. Казенний жіночий голос відповів, що, на жаль, ні, такої можливості нема, бо страховий агент Портенко поїхав у відрядження. «Куди саме, якщо не секрет?» — уточнив. «Еге ж!.. Не секрет! — збадьорилася й чітко відповіла співрозмовниця. — У Білу Церкву». Тож на завод Арнольда Веппе Антон вирішив не передзвонювати. Усе й так зрозуміло. У страхового агента, який трапився йому на вокзалі, на чолі написане бажання зірвати куш. Хто ж виїжджає зі столиці, зі спокою й миру, у бурхливу провінцію, щоб продати газові лампи, які безбожно димлять, або укласти страховку, яка нічого не може гарантувати під час війни? Тільки пройдисвіти. Лужені, загартовані пройдисвіти. Жеграй якраз під цю кальку підходив. Дмитро Бусло, коли довго не міг розшукати Кліма в київських нетрях, іноді був про нього такої ж думки...

Засоромившись, капітан кивнув. Так і є, мовляв, перед вами сумлінний працівник, який,

незважаючи на війну й розруху, виконує свій обов'язок. І дуже втішений, що його покликали в таке добірне товариство в незнайомому місті.

– Тепер щодо членів клубу... Ось! – урочисто показав на тлустого чолов'ягу Антон. – Наша гордість і наш прапор... Наш натхненник і керівник... Професор чоловічої гімназії, відмінник освіти, нагороджений почесною грамотою Міністерства народної освіти, а також імператорським орденом Святої Анни, яко люблячий правду, благочестя й вірність...

– Антоне Макаровичу!.. Кхм... Це зайве. Зараз це зайве, – перебив професор.

Голос його звучав лунко й твердо, ніби з порожньої діжі. Десь там, у глибоких надрах грудей, котилася й гуркотіла луна, виривалася назовні. Ніхто не мав сумніву, що він тут найстарший. Але Жеграй вирішив не міняти його прізвиська. Шафа і е Шафою...

– Чого ж... Ми не можемо відмовлятися самі від себе, – скорим словом заперечив Яковишин. – «Історія і Чин»! Це звучить правильно. Біла Церква саме тим і znana, що тут жили й живуть гідні люди. Ми творимо історію. Історія творить нас... Головне – не бути сірою масою, в якій губиться твій вираз обличчя. В гурбі немає імен, немає заслуг. Отже, продовжую. Наш блискучий ерудит і просто душевна людина Калістрат Вікторович Небоженко-Тусь.

– Умієш ти, Антоне, помастити елеєм, – буркнув задоволений чоловік. – Ми сюди зібралися не для цього...

– Так, так. Я пам'ятаю, – охоче погодився заступник міського голови. – Проте дозвольте вже виконати процедуру знайомства... Миколо Федоровичу! Отой чоловік, який дивиться на вас із приятельським теплом, то Терентій Дмитрович Ткачов, військовий льотчик, штабскапітан, сотник й інструктор Білоцерківського зведеного загону аеропланів. Наша крилата гордість!..

Ткачов скромно кивнув. Жеграй таки не помилився, побачивши в ньому військового. Перед початком світової війни сотні однорічників[17 - Однорічниками називали осіб, які добровільно погодилися на військову службу на пільгових умовах до того, як вони підпали під загальну процедуру призову.] пройшли курси Гатчинської авіаційної школи. Цар Микола II надавав великої ваги розвитку військової авіації. Причому пілоти оволодівали навиками розвідки й радіосправи. Вони досконало вміли користуватися раціями та шифрувати повідомлення. Хоча Росія у цій справі відставала. В радіоефірі не було рівних німцям. Їхні повідомлення важко піддавалися пеленгації і розшифруванню. Ця першість тривала аж до того моменту, коли влітку 1917 року американці залучили для шифровок індіанців племені чокто. Жодних словників мови чокто не існувало. Її знали кілька десятків цивілізованих людей. А янкі-шпигуни користувалися спеціальними таблицями для прочитання депеш. Німці й росіяни впізнавали в ефірі американський стиль і розводили руками.

Чимало льотчиків Гатчинської школи, які волею воєнної ситуації опинились в Україні, мріяли втекти разом із аеропланами на Дон, до генерала Краснова.

– Що ж... Побачимо, Антоне, кого ти нам привів, – сухо мовив, демонстративно оглядаючи Кліма, авіатор.

«Усі дятли впевнені, що вони птахи високого польоту», – таким же теплим поглядом відповів Ткачову Жеграй.

– Поряд із нашим героїчним авіатором, шановний Миколо Федоровичу, ви бачите не менш легендарну особу, – продовжив своє дійство Антон Яковишин. – Скарбник Білоцерківського земського союзу і волосної спілки кооперативів «Дніпросоюз» Мефодій Гаврилович Дубовий власною персоною. По секрету скажу – без нього ми ні-ні. Ні на що не здатні. З кожної кишені від може, аки фокусник цирковий, дістати по асигнації. Хоч їх туди не клав...

– Ще б пак! Ха-ха-ха! – засміявся хлопець у косоворотці. – Бо він дістає з чужих кишень! Відомий фокус... Експропріація експропрійованого.

– Ну... Я б так не сказав, – скривив тонкі губи ображений скарбник. – Наші кооперативи самі заробляють гроші. І вас, до речі, годують!

Дубовий, ніби вчитель-дячок указкою, штурхнув повітря довгим і худим пальцем. Той жест стосувався всіх. У тому числі й кавалера імператорського ордена, який задумливо помішував охолоту каву. Калістрат Вікторович дразливо скривився, ніби йому нагадали про давні борги.

Клим зрозумів, що сухар з асигнаціями в кишенях натякав на дійство, яке мало ось-ось розпочатися. Недарма голодний Чужак нетерпляче тупав грубими черевиками.

– І, нарешті, наш друг із Пітера, – Антон показав на хлопця й продовжив зміненим голосом, – який хоче поєднати води Неви і Росі... Якщо це можливо! Посланець братнього народу, де змінюють історію, Єгор Стасов. Нам його люб'язно рекомендував член партії соціалістів-революціонерів, міський голова Іван Миколайович Катков, мій шеф. І, як бачимо, після його появи у нас... е-е-е-е... забурлило життя. Втім, не будемо втомлювати нашого нового гостя.

Яковишин виразно поглянув спочатку на Жеграя, потім на колег.

– Товариші! Ми не змінюємо історію. Ми з нею розправляємося, – заперечив молодик із Пітера. – Щоб не підсовувала фальшивих цінностей... Настає ера майбутнього, яке ми напишемо самі. Геть імітацію добropорядності! Ми злі й голодні. Нас не зупинити. Революція іде твердими кроками.

Єгор Стасов кидав рвані фрази своїх гасел, ніби виступав на мітингу. Занепокоений Аким Фризль підслуховував під дверима й згадував, що так іноді запально викрикували, зібравшись після роботи, завсідники «Просвіти». Що потім відбулося? Прийшли гетьманці й потурили їх із бібліотеки. А в крамниці пропало мило й гроші. Чоловіки, кожен зі своєю думкою, мовчки слухали, поопускавши очі. Цього вискочня не любили, як байстря, що раптом опинилося в порядному домі. Але його енергія заряджала й заворожувала. За ним стояв міський голова.

Хлопець сів до столу біля професора й жестом запросив наслідувати його. Антон кивнув і хутко плюхнувся по праву руку від Небоженка-Туся. Біля нього вмовився розпорядник коштів Дубовий. Лютчик Терентій Ткачов перейшов на другий бік і сів біля гостя з Неви. Климів Жеграю випало місце навпроти чоловіка-гори.

Його здивувала ця різношерста компанія, в якій об'єдналися сибарит-учитель, міський чиновник, військовий авіатор, скупердяй із «Дніпросоюзу» і російськомовний пройдисвіт із темними тінями в очах. «Навіщо я ім? – губився у здогадках. – Нині все перемішалось. Не зрозумієш, хто кого любить, а хто кого ненавидить...»

Гімназійний викладач підняв бронзовий дзвоник і подзвонив. Двері в бібліотеку відчинилися, і до них зайшов Аким Фризль. На лисому тім'ї у нього невідь-як трималася заяложена ярмулка, зшита із шести клинів темної тканини. Увесь його вигляд свідчив, що він любив своїх гостей. Пів року тому в «Бібліотеці Доброго Дня» засідала міська «Просвіта» на чолі із залізничним лікарем Модестом Левицьким. Просвітяни шепталися й поширювали прокламації «До Селян Українців». У тих відозвах вони без лестощів відгукувалися про владу гетьмана Скоропадського. Прокламації хтось послужливо передав у Київ. Губерніальний староста Іван Чарторизький розгнівався й наказав Васильківському старості Володимиру Троцькому навести лад на ввіреній йому території. Той, недовго думаючи, скомандував воякам державної варті провести обшуки в приміщеннях «Просвіти» та в житлах її членів і керівників. Крім відозви «Народе Український», уже названої «До Селян Українців», та ще кількох неважливих папірців, солдати Канівського пішого полку нічого не виявили. Навіть старих патронів не знайшли. Модест Левицький звернувся особисто до гетьмана Скоропадського зі скаргою. Згодом «Власна Канцелярія Ясновельможного Пана Гетьмана Всея України» суворо вказала старостам на самоуправство. Під ними захиталися крісла. І все б нічого, можна далі проводити тихі засідання. Якби не роздратування Акіма Фризля безцеремонними діями підполковника Якова Петражицького, який топтався брудними чоботями по всьому будинку і скрізь совав свого носа. Нечуване нахабство! Із крамниці під час обшуку пропало шість брусків мила і двадцять п'ять карбованців. Врізались у пам'ять й анекдоти про іудеїв, які раз по раз лунали у «Просвіті». Довелося з Модестом Левицьким порвати. І тут – милість Яхве – люди від міського голови Каткова забажали щовівторка орендувати приміщення бібліотеки. Та ще й попросили ім готувати вишукані вечері. Що-що, а тямую в стравах Аким Фризль мав. Тож ударили по руках. Ніякої політики. Тільки бізнес...

Господар задоволено кивнув, перерахувавши гостей. І плеснув долонями. У бібліотеку запливли лебідками його дружина Іса й дочка Сюзанна. На тацях тримали пахучі, аж подих забивало, делікатеси. У Сюзі на білій шиї яскраво червоніли буси. Вона десь вичитала, що так паризькі придворні дами протестували проти публічних страт – відрубання голів, які влаштовував на Гревській площі Наполеон. Червоний колір на шиї – ознака протесту. Сюзанна протестувала проти єврейських погромів і смердючого провінційного життя, яке відрубувало, немов на гільйотині, її дівочий вік. Раз у раз. Рік за роком...

Жінки пів дня чаклували над цими стравами. Аким пообіцяв, що згодом, якщо й далі так піде і пани засідателі приходитимуть щовівторка, він оплатить їм поїздку в Будапешт, у купальні графа Сечені, про живлющі термальні води яких стало відомо напередодні війни. А зараз, коли австро-угорські війська стояли в Україні, кращого випадку побувати там не випаде. Іса давно скаржилася, що її болять коліна і ламає поперек. А Сюзанні вкрай треба пополоскатися, щоб посвіжіло личко й підтягнулося тіло, бо сидить безвилазно в крамниці, тільки й того, що вибігає допомогти розвантажити селянського воза. Аким підозрював, що його жінкам просто хочеться розважитися в Європі. Але обіцяв. Обіцянка ж ні гривеника не коштує...

– Ваші благородія! – урочисто проголосив Фризль, злегка нахилившись. – Мої дівчатка постаралися.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=66368316&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Генерал Олександр Осецький, керівник Окремої залізничної сторожі, активний учасник підготовки військового заколоту проти гетьмана Павла Скоропадського. (Тут і далі прим. авт.)

2

Я не думаю, що вони мають тисячолітню історію (нім.).

3

Гансе, але в них смачна випічка. Вареники. З вишнею! (нім.)

4

Фр. *notables*, від лат. *notabilis* – помітний, видатний. Назва стосується київської правлячої верхівки, яка втратила владу.

5

Надто пізно (нім.).

6

Пушкар – брехун, обманщик, шантажист, вимагач, злочинець, який бере жертву «на пушку».

7

Гривеник – срібна російська монета, номінальна вартість якої 10 копійок. Від 1867 року гривеники випускали зі срібла 500-ї проби.

8

Роток, Грузія – тогочасні депресивні, бідняцькі райони Білої Церкви.

9

Дурноха, нервова гарячка – народні назви черевного тифу.

10

Криваве черево, кров'яний свищ – народні назви дизентерії.

11

Маточина – центральна частина обертової деталі механізму чи машини, що має отвір для посадки на вал або на вісь. Сполучається з ободом колеса за допомогою спиць.

12

Касарня – казарма.

13

Дорогий Павле Петровичу, чому ви такий сумний? (фр.)

14

Гарні (пол.).

15

Кілька днів тому мене пограбували солдати в поїзді. А зараз мої очі сліпить ваш блискучий

паркет... Ми на порозі великого нещастя (фр.).

16

Нас позбавляють рідної батьківщини. Хіба може бути більше горе? (Далі використана гра слів. Графиня говорить про родинне гніздо, а гетьман – про рідну країну) (фр.).

17

Однорічниками називали осіб, які добровільно погодилися на військову службу на пільгових умовах до того, як вони підпали під загальну процедуру призову.